

MONTEFIORE VEREENIGING TOT ONDERSTEUNING VAN BEHOEFTIGE PASSANTEN

EEN ONDERZOEK NAAR HET FUNCTIONEREN
IN DE PERIODE 1883 - 1914

DOOR ELISE M.J. VAN SCHIP

Inleiding

Rond de eeuwwisseling worden door verschillende joodse gemeenten in Nederland zogenaamde passantenverenigingen opgericht. Dat zijn liefdadigheidsinstellingen die voorzien in hulp, waaraan bij mensen op doortocht behoefte kan zijn. Deze verenigingen bieden een aanknopingspunt voor een nader onderzoek naar de komst van Oosteuropese joden naar Nederland, hun oponthoud hier en hun doorstroming naar elders tussen 1880 en 1914. De eerste en lange tijd de enige vereniging van deze soort is de Vereniging Montefiore in Rotterdam, in die tijd de belangrijkste inschepingshaven in Nederland.

Dit onderzoek richt zich allereerst op het interne functioneren van de Vereniging Montefiore. Hiervoor worden de statuten, het bestuur, de fondsen, de huisvesting en de zorg voor de passanten onder de loep genomen. Op de tweede plaats wordt het functioneren van Montefiore binnen de gemeente Rotterdam in het algemeen en binnen de Rotterdams-joodse gemeenschap in het bijzonder aan een onderzoek onderworpen. Dit zowel tegen de achtergrond van Rotterdam als belangrijke emigratiehaven als tegen de achtergrond van het begrip *hachnosas ourechiem* uit de joodse traditie. En tenslotte komt het functioneren van Montefiore als belangrijk knooppunt binnen het netwerk van joodse passantenverenigingen in binnen- en buitenland aan de orde. In het afsluitende hoofdstuk worden de bevindingen samengevat en gewogen. Naar aanleiding daarvan wordt eveneens de vraag beantwoord, in hoeverre de negatieve opvatting die in de internationale literatuur heerst over de houding van de joodse gemeenschappen in West-Europa tegenover de mogelijke vestiging van grote aantallen Oosteuropese geloofsgenoten van toepassing is op de Vereniging Montefiore als representant van de joodse gemeenschap in Rotterdam.

Het onderzoek beperkt zich tot de periode van de oprichting van de Vereniging in 1883 tot en met het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog in 1914. Na de oorlog treedt er namelijk voor de Europese emigratie een nieuw tijdperk aan.

De bronnen

Verspreid in de literatuur treft men over de Vereniging Montefiore telkens dezelfde berichten aan. Zij betreffen voornamelijk de oprichtingsdatum, de ontlening van de naam, enkele beroemd geworden bestuursleden en vermelding van de meest voor de hand liggende activiteiten. Deze informatie lijkt uitsluitend ontleend aan enkele herdenkingsartikelen uit 1933. In het gunstigste geval is zij gebaseerd op zeer divers materiaal uit het documentatiesysteem van de Gemeentelijke Archiefdienst Rotterdam.

Reden waarom nooit eerder onderzoek is gedaan naar de Vereniging Montefiore is het feit, dat het archief van de Vereniging Montefiore geheel ontbreekt. Toch blijkt het mogelijk om voornamelijk op basis van een aaneengesloten reeks van kranteverslagen van de jaarlijkse algemene vergaderingen (jaarvergaderingen) inzicht te verwerven in het functioneren van de vereniging. Tijdens de jaarvergadering komen namelijk het algemene en het financiële jaarverslag aan de orde. De kranteverslagen kunnen echter slechts ten dele als plaatsvervangende documenten voor de officiële jaarverslagen gezien worden. De kranteverslaggever bepaalt namelijk naar eigen goeddunken, welke categorieën gegevens hij al dan niet vermeldt en hoe volledig hij is met het verstrekken van gegevens. Een probleem is tegelijkertijd, dat bepaalde begrippen aan wisselende definities onderhevig blijken. Een pluspunt daarentegen is, dat de verslaggever ook zaken optekent die normaliter niet in een jaarverslag terecht komen, zoals de sfeer tijdens de jaarvergadering, de punten van discussie na de bespreking van het verslag, de verkiezing van de bestuursleden en de dankbetuigingen aan verschillende instanties.

Aanvullende bronnen moesten naar aanleiding van dezelfde verslagen te vinden zijn in de archieven van de instanties, waarmee Montefiore contacten onderhield. Zoals bijvoorbeeld de Rotterdamse stoomvaartmaatschappijen of van de Rotterdamse Vreemdelingendienst. Dit blijkt echter niets op te leveren. De notulen van de kerkeraad van de Nederlands Israëlitische Gemeente te Rotterdam, de correspondentie met het Rotterdamse College van Burgemeester en Wethouders en met de hoofdcommissaris van Rotter-

dam leveren elk eenzijdige, maar voldoende gegevens op om van bepaalde aspecten van de Vereniging Montefiore een goed beeld te krijgen. De laatstgenoemde bron is echter niet op trefwoord toegankelijk, waardoor een systematisch onderzoek een zeer tijdrovende aangelegenheid is. De archieven van de buitenlandse zusterverenigingen zijn, zo zij nog intact zijn, om praktische redenen niet geraadpleegd, die van de binnenlandse zusterverenigingen niet, omdat zij eveneens ontbreken.¹⁾

Emigratie vanuit Europa 1880-1914

1. De rol van Rotterdam in de Europese emigratie 1850-1914. De periode 1850-1914 vormt het hoogtepunt in de transatlantische emigratie vanuit Europa. Rotterdam heeft naast steden als Hamburg, Bremen, de Engelse havensteden, Antwerpen en Le Havre ook een aandeel in het emigrantenvervoer. Tussen 1850 en 1870 raakt het landverhuizersvervoer via Rotterdam in het slop. Aanpassingen van de Wet op het Vervoer en de Doortocht van Landverhuizers in respectievelijk 1861 en 1869 verhelpen grotendeels de tekortkomingen op het gebied van vervoer en verblijf van de emigranten, die debet zijn aan de verslechterende reputatie bij de emigrantenverenigingen in het buitenland. De belangrijkste verbeteringen vergeleken met de voorafgaande periode zijn de opheffing van de belemmeringen voor doortocht aan de grens en de uitbreiding van de bevoegdheden van de Commissie van Toezicht op het Vervoer en de Doortocht van Landverhuizers in de afzonderlijke havensteden. Zo kan een landverhuizer zonder geldige identiteitspapieren of passagebiljet puur op aanmelding van zijn persoon een politiekaart krijgen, op grond waarvan hij tot het tijdstip van inscheping in Nederland mag verblijven. Evenzo moet iedereen die zijn diensten aan landverhuizers aanbiedt voortaan een 'acte van aanbeveling' van deze vernieuwde Commissie hebben. Dit maakt controle mogelijk op de schepen voor het landverhuizersvervoer, de passageboekingen, de wisselpraktijken, de gezondheidstoestand van de landverhuizers, de pensionprijzen en de huisvesting. Desondanks blijken lang niet alle huisvestingsproblemen te zijn opgelost. Met name de sanitaire voorzieningen laten dikwijls te wensen over. De verspreiding van de landverhuizers over de vele logementen in de stad levert even zoveel mogelijke haarden van besmettelijke ziekten op, wat in die tijd nog een groot gevaar voor de volksgezondheid betekent.

Met genoemde verbeteringen kan Rotterdam weer als aantrekkelijke inschepingshaven een graantje meepikken van de enorme groei die het emigrantenvervoer in de periode 1880-1914 doormaakt. Rond de eeuwwisseling neemt Rotterdam weer een belangrijke, maar geen overheersende plaats in in het totale Europese emigrantenvervoer. De Eerste Wereldoorlog betekent voor deze branche een radicale breuk met de voorafgaande periode. Tijdens de oorlog komt het landverhuizersvervoer nagenoeg stil te liggen.²⁾

2. Praktijk en organisatie van het landverhuizersvervoer.

Tussen 1860 en 1914 is de bestemming van bijna alle emigranten Noord-Amerika. Vormen tot 1875 Nederlanders nog het leeuwedeel van de emigranten, vanaf 1880 zijn het steeds meer Italianen en Russen die in Rotterdam scheidt gaan. Onder de Russen bevinden zich veel joden op de vlucht voor het tsaristisch schrikbewind en de pogroms. De aantallen emigranten nemen in de jaren 1890 tot 1914 enorm toe. Als gevolg van de recessie in Amerika komt er rond 1900 een groeiende stroom remigranten op gang.

Voor de werving van de emigranten via de verschillende havens in Noordwest-Europa worden in de loop der jaren door de Europese vervoersmaatschappijen speciale netwerken opgezet van passagebureaus met filialen en agenten. Zo zijn er in Rotterdam veel agentschappen van buitenlandse vervoersmaatschappijen. En zo heeft ook de Nederlandsch-Amerikaansche Stoomvaart-Maatschappij (de NASM, de latere Holland-Amerika Lijn, kortweg HAL) rond 1890 in Midden- en Oost-Europa een kantorennetwerk met belangrijke vestigingen in Wenen, Warschau en Leipzig.

In het landverhuizersvervoer wordt steeds vaker met zogenaamde doortarieven gewerkt. Dat houdt in dat de hele reis vanaf de plaats van herkomst tot aan de plaats van bestemming inclusief de overnachtingen onderweg, in een keer geboekt wordt. De route die door veel Oosteuropese HAL-passagiers gevolgd wordt, ziet er dan doorgaans zó uit: vanuit Wenen, een belangrijk verzamel- en vertrekpunt, gaan zij per trein naar Leipzig. Daar heeft de HAL in 1902 een belangrijk opvangcentrum voor de landverhuizers ingericht, waar eventueel overnacht kan worden. Van hieruit met de trein via Maagdenburg en Hannover verder naar Oldenzaal. Ook daar zijn er faciliteiten om bijvoorbeeld douaneformaliteiten af te handelen of om zich onder doktersbehandeling te stellen. Vanuit Oldenzaal gaan zij per trein door naar het Maasstation in Rotter-

dam. Eenmaal via deze weg of eventueel via een andere route in Rotterdam aangekomen, worden de HAL-passagiers door HAL-beambten opgewacht, en de andere passagiers door ambtenaren van de Commissie van Toezicht of, zoals we hieronder nog zullen zien, door mensen van Montefiore. Zij brengen de landverhuizers naar hun tijdelijke verblijfsadressen in Rotterdam.

Deze manier van werving en begeleiding van begin tot het einde van de reis moet voor de vervoersmaatschappijen ondanks de kosten voor het netwerk van agentschappen en voor de verschillende accommodatiegelegenheden een goede regeling geweest zijn. Hun greep op de landverhuizersstroom wordt erdoor versterkt. Problemen over formaliteiten met plaatselijke overheden en bedrog en misleiding van de emigranten door allerlei dubieuze personages kunnen hiermee meestal voorkomen worden. Voor de landverhuizers, doorgaans slecht voorbereid op reis en onbekend met de Westeuropese talen, bureaucratie en gewoonten, zal deze praktijk zeker niet minder prettig gewerkt hebben. Het zal zelfs de emigratie bevorderd hebben.³⁾

3. Motieven en mogelijkheden voor emigratie van Oosteuropese joden.

Tussen 1880 en 1914 verlaten veel joden uit Rusland - met name uit de voormalige Poolse provincies, uit Litouwen en de Oekraïne - uit Roemenië en uit Galicië (gelegen in het noord-oosten van Oostenrijk-Hongarije) hun geboorteland. Daar bestaan in die tijd goede mogelijkheden voor. Er is sprake van open grenzen, betrekkelijk veilig vervoer en lage passagekosten door de grote concurrentie tussen de vervoersmaatschappijen. Brieven en geld van verwanten die reeds met succes in hun nieuwe vaderland verblijven, zullen een aantal potentiële emigranten over de streep hebben getrokken. Bovendien zijn er voldoende redenen voor emigratie. Naast economische motieven spelen zeker voor joden ook politieke motieven een rol. In welke mate deze uiteenlopende motieven de doorslag geven, lijkt samen te hangen met de omstandigheden in het land dat men verlaat.

De eerste grote emigratiegolf van Russische joden vindt plaats tussen 1880 en 1890. Na de moord op tsaar Alexander II in 1881 wordt de eerste reeks pogroms oogluikend door de lokale overheden toegestaan. Zelf voert de regering een actief antisemitisch beleid door in 1882 de zogenaamde Meiwetten uit te vaardigen. Deze beperken zowel de sociale mobiliteit via het hoger onderwijs als de

geografische mobiliteit van de joodse burgers in hoge mate. Tegelijkertijd worden zij uit bepaalde (vrije) beroepen geweerd. Dit betekent dat de Russische joden, die in de eerste jaren van het bewind van de vermoorde tsaar tijdelijk hadden kunnen ruiken aan enige politieke en economische vrijheden, voor hun levensonderhoud in feite teruggeworpen worden op de voor hen traditionele beroepen van kleine handelaar en kleine ambachtsman. Deze beroepen bieden aan de in de loop van de negentiende eeuw relatief sterk toegenomen joodse bevolking onvoldoende bestaansmogelijkheden. De joden in Rusland hebben nauwelijks meer uitzicht op verbetering van hun sociaal-economische omstandigheden. Emigratie, waarvan voor 1880 nauwelijks sprake is, lijkt nu de enig mogelijke uitweg.

De tweede grote golf van joodse emigratie uit Rusland komt in 1891 op gang na de verdrijving van de joden uit Moskou en andere grote steden. Geruchten dat de anti-joodse politiek aangescherpt zal worden, leiden ertoe dat velen op de vlucht slaan. In 1903 laaien de pogroms opnieuw op. Zij houden aan tot in 1906. Vanaf het begin van deze nieuwe golf van pogroms neemt de emigratie van Russische joden in snel tempo toe, totdat de Eerste Wereldoorlog haar een halt toeroept.

De Russisch-joodse emigratie in de periode 1880-1914 wordt ingegeven door een wisselwerking van zowel economische als politieke omstandigheden. De pogroms vormen eerder de aanleiding tot het vertrek - een vertrek dat wellicht al eens eerder overwogen was - dan de oorzaak. Wel markeren zij de beginpunten van de opeenvolgende emigratiegolven.⁴⁾

In Roemenië zijn de politieke omstandigheden tussen 1870 en 1914 voor joden erbarmelijk. Bij het internationaal-diplomatieke Congres van Berlijn in 1878 is de verlening van gelijke burgerrechten aan joden een voorwaarde voor de internationale erkenning van de Roemeense onafhankelijkheid. Desondanks vindt in Roemenië juist het tegenovergestelde plaats. Na de onafhankelijkheid in 1878 instigeert namelijk niet de Roemeense bevolking maar juist de Roemeense overheid een anti-joodse hetze. Zij vaardigt antisemitische wetten uit, waardoor joden bijvoorbeeld geen ambtenaar meer kunnen zijn en ook van openbaar onderwijs worden uitgesloten. Hoewel de economische situatie in Roemenië in deze periode voor de joodse bevolking verre van rooskleurig is, vormt de politiek van systematische onderdrukking het belangrijkste motief voor emigratie. Vanaf 1900 verlaten de Roemeense joden al dan

niet met hulp van de Alliance Israélite Universelle⁵) in groten getale hun geboorteland.⁶

Galicië is in deze periode een economisch onderontwikkeld gebied. De joodse bevolking deelt de slechte economische omstandigheden en vooruitzichten met de rest van de bevolking. Als de joodse beroepsbevolking steeds moeilijker het hoofd boven water kan houden binnen de voor hen traditionele beroepen als handelaar en kleermaker, blijven er juist door de zwakke economische structuur weinig andere middelen van bestaan over. Emigratie is ook hier de enige uitweg. Omdat zij al in 1867 burgerrechten gekregen hebben, geen discriminatie van overheidswege te duchten hebben en zelfs op bescherming zouden mogen rekenen bij mogelijke anti-joodse oprispingen van medeburgers, is de slechte economische situatie de belangrijkste reden voor vertrek. Er zijn in de periode 1881-1914 geen aanwijsbare pieken in de aantallen joodse emigranten uit dit gebied. Er is eerder sprake van een gestage stroom.⁷)

Tussen 1880 en 1914 verlaten ongeveer 2.500.000 Oosteuropese joden uit economische en/of politieke motieven hun geboorteland. Een beperkt aantal van hen blijft in West-Europa vooral in Engeland - in de periode 1870-1914 zo'n 120.000 mensen - maar de meesten gaan door naar de Verenigde Staten. Ook Canada en Argentinië zijn belangrijke immigratielanden. De landverhuizers zullen vaak slecht voorbereid hun land verlaten. Dit zal zeker het geval zijn, als zij naar aanleiding van een acute noodsituatie zoals een (dreigende) pogrom vertrekken. Hierdoor vormen zij een gemakkelijke prooi voor alle mogelijke bedriegers en oplichters, die zich uitgeven voor agenten van bonafide of niet bestaande reisagentschappen. Velen zullen dan ook op hun weg naar het Westen in nood raken en afhankelijk worden van liefdadigheid, tot grote schrik van de daar al *gesettled*e geloofsgenoten. Die draaien namelijk in eerste instantie op voor de ondersteuning van deze groep behoeftigen, daar overheidsbemoeienis op dit gebied nog geheel ontbreekt. Aanvankelijk brengen zij de hulp op *ad hoc* basis tot stand uit angst, dat van goed georganiseerde en alombekende joodse liefdadigheidsinstellingen een aanzuigende werking uit zou gaan op degenen, die nog niet vertrokken zijn. De westerse joden zouden bang zijn om op een lijn gesteld te worden met de Jiddischsprekende, in niet-westerse kleding gehulde joden. Bang ook dat de grote stroom van zulke mensen antisemitisme aan zou wakke-

ren, waardoor hun eigen positie van gelijke burgers aan het wankelen gebracht zou kunnen worden.⁸⁾ Veel verstandiger lijkt het hun, als hun geloofsbroeders in Oost-Europa zouden proberen in hun geboorteland gelijke burgerrechten te verwerven en zich door scholing en door aanpassing in taal en kleding zouden proberen op te werken. Aan de andere kant wordt ook de plicht, voortkomend uit de joodse traditie, gevoeld om deze vreemdelingen te helpen.

Al snel blijkt dat de grootschalige joodse emigratie niet te stoppen is. Door leidende joodse kringen in Europa worden daarom herhaaldelijk in de periode 1881-1914 conferenties gehouden om de enorme landverhuizersstromen in goede banen te leiden. Daarbij wordt geprobeerd gebieden ter kolonisatie of immigratie te vinden, de hulp aan de betrokken emigranten te coördineren en hen te selecteren voor emigratie. Het liefst in samenwerking met de joodse hulporganisaties in de doorgangslanden, die langzaam maar zeker ontstaan langs de hele route van de eerste vertrekplaatsen in Rusland tot aan de plaatsen van vestiging in Amerika. Die helpen de gestrande geloofsgenoten met voedsel, kleding, met advies bij bureaucratische verwickelingen, met medische verzorging en passagebiljetten weer op weg naar het definitieve land van vestiging.

De stroom landverhuizers is zo groot dat er in doorgangslanden als Duitsland en Engeland, die het leeuwedeel van de eerste opvang voor hun rekening moeten nemen, stemmen opgaan voor strengere toelatingsvoorwaarden. Zo worden bijvoorbeeld aan het begin van deze eeuw emigranten die geen passagebiljet van een Duitse rederij hebben noch voldoende geld voor het tijdelijke verblijf in Duitsland niet toegelaten. In Engeland wordt in 1905 de Aliens Act aangenomen om in het belang van de binnenlandse werkgelegenheid enige selectie aan de grens toe te passen. Hierdoor wordt gewoonweg niet iedereen meer toegelaten in tegenstelling tot de voorafgaande periode. Rond de eeuwwisseling wordt lange tijd ook gevreesd voor toelatingsquota van Amerikaanse zijde. Pas na de Eerste Wereldoorlog echter komt Amerika met maatregelen die de aantallen immigranten moeten beperken. In feite worden alle mensen van wie te verwachten is dat zij armlastig zullen worden door een chronische ziekte, lichamelijke of verstandelijke gebreken, en mensen met een besmettelijke ziekte of met een crimineel verleden geweerd na inspectie aan de grens van het immigratieland en naar het land van herkomst teruggestuurd.⁹⁾

1. De voorloper van Montefiore 1882-1883.

Naar aanleiding van de eerste pogromberichten uit het Russische Rijk komt er op initiatief van een aantal niet-joodse notabelen eind maart 1882 een oproep om comité's te vormen ter ondersteuning van de vervolgte Russische joden die in Nederland arriveren. In verschillende steden in het hele land worden spontaan dergelijke organisaties opgericht.¹⁰⁾ Zo ontstaat bijvoorbeeld in Rotterdam onder voorzitterschap van burgemeester mr. S.A. Vening Meinesz een commissie met als doel giften in te zamelen en de vervolgden financieel en moreel te steunen.

Intussen kloppen de eerste Russische joodse vluchtelingen bij de Rotterdamse afdeling van de Alliance Israélite Universelle aan. Deze lokale afdeling van de AIU krijgt van bovenbedoelde commissie de beschikking over een deel van het door haar ingezamelde geld. In samenwerking met verschillende joodse liefdadigheidsinstellingen in Rotterdam komt op 6 mei 1882 het 'Rotterdamsche Comité ter verzorging der vervolgte en hulpbehoevende Israëlieten uit Rusland' tot stand onder voorzitterschap van mr. M. Haantjes en met onder anderen A.D. Lutomirski als bestuurslid. Het comité heeft tot taak in de behoeften van de ongelukkige vluchtelingen te voorzien zowel tijdens hun verblijf in Rotterdam als gedurende hun reis naar Amerika.

Voor het oponthoud in Rotterdam moet in ieder geval onderdak geregeld worden. Nog in mei krijgt de gemeente het verzoek dit Comité een lokaliteit ter beschikking te stellen om de Russische vluchtelingen tijdelijk te huisvesten. Uiteindelijk wijst de gemeente in augustus 1882 het voormalige Waagegebouw aan de Punt toe. Al spoedig heeft de gemeente dit gebouw echter zelf weer nodig. Zij stelt daarop eind 1882 het voormalige Yachtclubgebouw ter beschikking.¹¹⁾

Het Comité draagt verder zorg voor onder andere de voedselvoorziening, eventuele geneeskundige behandeling, voor kleding en voor reductie op de passagekosten. Begin 1883 blijken zich geen nieuwe vluchtelingen meer te melden en lijken de berichten uit Rusland gunstiger. De plaatselijke afdeling van de AIU ontbindt daarom op 27 februari van dat jaar het Rotterdamse vluchtelingencomité. Dit betekent het einde van een uit acute nood in het leven geroepen instelling. Tot in de twintigste eeuw zullen dergelijke comité's ter ondersteuning van vervolgte Israëlieten nog herhaal-

delijk, voor korte duur opgericht worden, voordat de verschillende joodse gemeenschappen overgaan tot het instellen van permanente passantenverenigingen.¹²⁾ Behalve in Rotterdam ...¹³⁾

2. De oprichting: naam, doel, motieven.

In Rotterdam blijft onder de joodse gemeenschap het gevoel bestaan dat er blijvend iets gedaan moet worden aan de opvang van behoeftige vreemdelingen. De reeds genoemde A.D. Lutomirski belegt eind oktober 1883 een vergadering om tot een dergelijke, zelfstandige vereniging te komen. Onder de initiatiefnemers wordt een commissie gevormd die een reglement op moet stellen.¹⁴⁾ Op 8 november wordt het reglement goedgekeurd en worden de commissieleden als bestuursleden geïnstalleerd onder voorzitterschap van Lutomirski. Deze dag is precies de honderdste geboortedag van de alom geëerde joodse filantroop Sir Mozes Montefiore. De in Italië geboren en in Engeland opgegroeide Montefiore heeft zich vanaf de jaren twintig van de negentiende eeuw vaak op de hoogste diplomatieke niveaus ingezet voor het lot van verdrukte of onrechtvaardig behandelde joden in Oost-Europa en het Midden-Oosten.¹⁵⁾ Uit respect voor zijn humanitaire werk stelt de voorzitter voor de vereniging de naam 'Hachnosas Ourechiam lichwoud Mousche Montefiore' ('Steun aan doortrekkenden ter ere van Mozes Montefiore') te geven. Met dit voorstel stemmen de anderen in.¹⁶⁾

In officiële stukken zoals de statuten - maar ook bijvoorbeeld in het brievenhoofd - wordt deze uitvoerige Hebreeuwse benaming echter niet gevoerd, ook niet in vertaling. In de allereerste statuten, namelijk die van 1885, wordt gesteld: 'De Vereeniging, ... , draagt den naam **Montefiore-Stichting**'.¹⁷⁾ Ruim vijf jaar later luidt de naam van de vereniging voluit: 'Montefiore Vereeniging tot ondersteuning van behoeftige passanten'.¹⁸⁾

Het officiële doel van de vereniging staat nauwkeurig omschreven in de statuten. Aanvankelijk is het doel om '... behoeftige Israëlietische vreemdelingen, te Rotterdam doortrekkenden, te ondersteunen'. In de loop der jaren groeit dit uit tot de ondersteuning van behoeftige vreemdelingen die Rotterdam aandoen ongeacht hun gezindte.¹⁹⁾ En in buitengewone gevallen zelfs van vreemdelingen, zonder dat zij Rotterdam aandoen. Voor de opname en verzorging van de behoeftige passanten onderhoudt Montefiore, zo mogelijk, een 'asyl'.²⁰⁾ Daarnaast blijkt *en passant* sprake te zijn van een paar officieuze doelen. Montefiore hoopt in het

belang van zowel de passanten als de gemeente, het 'pauperisme', het nodeloos rondzwerven in de stad - met alle kans bestolen en bedrogen te worden - alsook de openlijke 'huisbedelarij' van de vreemdelingen tegen te gaan. Ook denkt Montefiore een snelle expeditie van deze emigranten tot stand te kunnen brengen en hun eventuele vestiging te kunnen voorkomen. Bovendien is het de bedoeling alleen de *hulpwaardigen* onder de behoeftige vreemdelingen te helpen.²¹⁾

Op de achtergrond speelt de joods-religieuze plicht (*mitzwa*) tot het verlenen van liefdadigheid (*tsedaka*, ook te vertalen met rechtvaardigheid) een rol. Dat wil zeggen hulp bieden aan wie in nood is. Daarbij is kenmerkend in de joodse traditie, dat de hulpbehoevende het recht heeft om - zonder schroom - hulp te vragen en dat de mogelijke hulpgever de plicht heeft die hulp te bieden, overigens zonder dat hij daardoor zelf hulpbehoevend wordt. De hulp is erop gericht de hulpbehoevende verder te helpen en zijn zelfredzaamheid te bevorderen. De achterliggende gedachte is dat iemand zodoende zijn waardigheid kan behouden in plaats van levenslang van liefdadigheid afhankelijk te worden.²²⁾ *Hachnosas ourechiem* is een onderdeel van *tsedaka* en betekent zoveel als 'gastvrijheid' of 'steun aan doortrekkenden'. Eigenlijk is het te beschouwen als de plicht van iedere jood een vreemdeling gastvrijheid te schenken. In de loop van de negentiende eeuw zou het echter, in ieder geval in Nederland, steeds meer als een last worden ervaren om onvoorzien een vreemde aan tafel of als logé te krijgen.²³⁾ Afgezien hiervan zou het voor de joodse gemeenschap van Rotterdam, die omstreeks 1880 zo'n 6500 zielen telt, hoe dan ook geen gemakkelijke opgave geweest zijn om op individuele basis de nood te lenigen van de toenemende aantallen behoeftige vreemdelingen. De oprichting van de Vereniging Montefiore schept dan ook de mogelijkheid om op collectieve basis de religieuze plicht van de Rotterdams-joodse gemeenschap te vervullen: zij zorgt immers voor '... de ontheffing onzer geloofsgenooten van het voor hen vaak lastige bezoek der passanten'. Bovendien kan zij ook efficiënter werken, '... want beter dan de enkeling, kan een vereeniging door ernstig onderzoek in de meeste gevallen uitmaken, wie werkelijk steun verdient en welke de beste hulp in ieder bijzonder geval moet zijn'.²⁴⁾

3. Het bestuur.

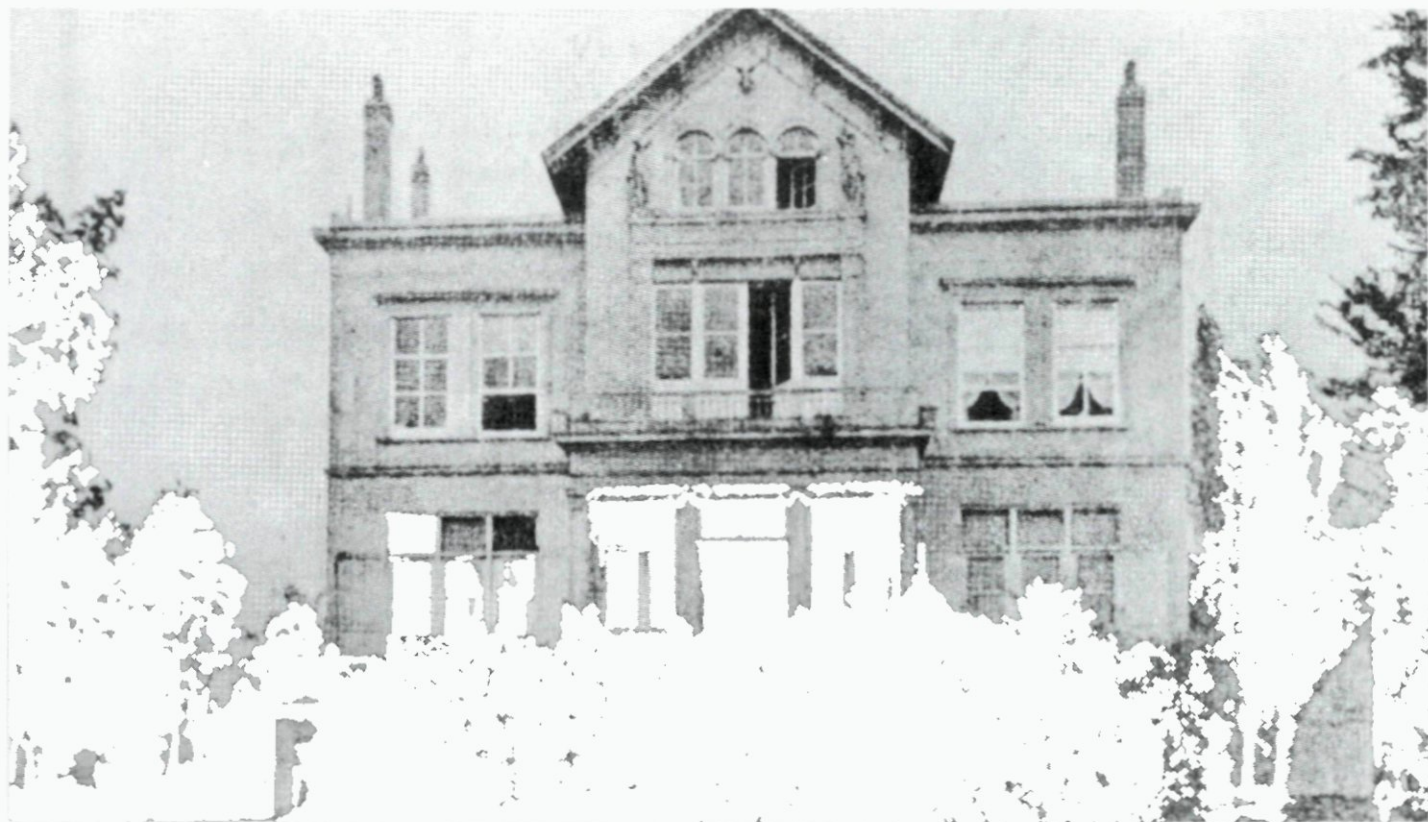
Het bestuur van Montefiore bestaat aanvankelijk uit A.D. Lutomirski, voorzitter, J.S. Bosman, vice-voorzitter, N.A. van Gelder,

penningmeester, J.M. Schnitzler, secretaris, en A.I. Kiek, commissaris van expeditie. In 1890 wordt het bestuur uitgebreid met twee extra commissarissen van expeditie.

Naast de gebruikelijke bestuursfuncties is er ook nog sprake van een erevoorzitterschap, dat kennelijk automatisch toevalt aan de opperrabijn van de Nederlands Israëlitische Gemeente van Rotterdam. Dit lijkt echt een erefunctie te zijn, want taken en bevoegdheden staan nergens omschreven en blijken door de opperrabijn zelf vorm gegeven te kunnen worden. Na zijn installatie als opperrabijn van Rotterdam en aanvaarding van het erevoorzitterschap van Montefiore in 1885 belooft B.L. Ritter zich voor de vereniging in te zetten. Hij doet dat in de loop der jaren door bijvoorbeeld tijdens de jaarlijkse algemene vergaderingen herhaaldelijk te wijzen op de nobele, joodse plicht tot *hachnosas ourechiem* en bij aankondigingen van collecten in een begeleidend schrijven aan te dringen op milde gaven. Geheel in de lijn van zijn rabbinale functie, dringt hij er in ieder geval bij de NASM met succes op aan om de joodse passagiers tijdens hun reis van koosjer voedsel te voorzien.²⁵⁾ Voor buitenlandse, joodse (zuster)organisaties is een rabijn kennelijk het aanspreekpunt om in contact te komen met de betreffende joodse gemeenschap. Zo loopt in 1900 het verzoek van het hoofdkantoor van de Alliance Israélite Universelle te Parijs om inlichtingen omtrent de emigratiemogelijkheden via Rotterdam en het aandeel van Montefiore daarin in eerste instantie via hem.²⁶⁾ Blijkens de statuten van 1913 vervalt het *automatisme* van het erevoorzitterschap voor de Rotterdamse opperrabijn. Dit is mogelijk te wijten aan de moeizame verhouding tussen Ritter en de Rotterdams-joodse gemeenschap. Hij blijft overigens tot zijn vertrek uit Rotterdam in 1928 aan als erevoorzitter van Montefiore.²⁷⁾

Bij nadere inspectie blijken diezelfde statuten nog een aantal belangwekkende wijzigingen met de voorlaatst beschikbare (die van 1890) op te leveren. Hoewel het bestuur nog steeds uit minstens zeven leden dient te bestaan, is de functie van 'commissaris van expeditie' vervallen. Zoals hieronder nog ter sprake zal komen, blijkt de Rotterdamse politie steeds meer de expeditie van gestrande emigranten op zich te nemen. Opvallend is de opneming van het volgende artikel in de statuten van 1913:

'Art. 13. De leiding en handhaving der aangelegenheden der vereeniging moet geschieden door Israëlieten, in overeenstemming met de voorschriften van den Joodschen godsdienst.'²⁸⁾

86. Villa 'Groendal' aan de Westzeedijk, waar van 1902 tot 1927 kantoor en passantenverblijf van Montefiore waren gevestigd. Foto uit D. Hausdorff, Jizkor (Baarn 1978).

87. Bestuur en ambtenaren van Montefiore t.g.v. het 40-jarig jubileum in 1923. Foto uit D. Hausdorff, Jizkor (Baarn 1978).

Met een ledenbestand dat - onvoorzien - voor een niet onaanzienlijk deel uit niet-joden bestaat²⁹⁾ en met de regel, dat bestuursleden uit de leden gekozen worden en elk lid bij de jaarlijkse algemene vergadering één stem heeft, is het niet denkbeeldig dat een niet-jood tot bestuurslid wordt gekozen. Maar '... hoevele ongelukkige emigranten en passanten voornamelijk Israëlieten, doch ook dikwijls Christen-uitgewekenen door de Vereeniging worden voortgeholpen',³⁰⁾ toch is de opvang door Montefiore kennelijk in eerste instantie bedoeld voor joodse behoeftige 'doortrekkenden' in een hun vertrouwde omgeving, passend bij de gebruiken en ritens inherent aan het joodse geloof. Voor gestrande emigranten van andere gezindten bestaat in Rotterdam uiteindelijk opvang binnen de eigen geloofskring. Voor rooms-katholieken is dat bijvoorbeeld de 'Sint Rafael Vereeniging'.³¹⁾

Welke mensen nemen een bestuursfunctie bij Montefiore op zich en welke mensen staan het bestuur als lid van de elk jaar opnieuw benoemde kascontrolecommissie terzijde? Zijn het inderdaad 'leidende figuren uit de Rotterdams-joodse gemeenschap' en 'vooraanstaande mannen', zoals zo vaak beweerd wordt?³²⁾ Het ligt voor de hand om daarvan uit te gaan. De minder vooraanstaanden zullen normaal gesproken lange dagen hebben moeten werken en zullen vaak niet voldoende scholing hebben gehad om zo'n vereniging te bestieren. Bij een nadere beschouwing van de (bestuurs)leden in de periode 1884 tot 1914 is op basis van een relatief klein onderzoek naar hun persoonlijke gegevens en naar het beroep of bedrijf dat zij uitoefenden, de volgende conclusie te trekken:

'Het lijkt aannemelijk, dat het bestuur van Montefiore (nagenoeg) geheel uit Joden bestond. Verder dat de sector handel, met name 'in manufacturen' er zeer sterk in vertegenwoordigd is geweest. Dat er véél meer mensen uit de commerciële sfeer dan intellectuelen zitting in dit bestuur hadden. En tenslotte dat uit de beroepen en adressen mag worden geconcludeerd dat de bestuursleden tot de goeuden hebben behoord.'³³⁾

De kascontrolecommissies laten een vergelijkbaar beeld zien. Mensen als C. Haagens, drukker en papierhandelaar, tevens oprichter van het *Weekblad voor Israëlietische Huisgezinnen*, A.I. Hildebrand, logementhouder, en H. Eisenstein, slachter van beroep, maar ook enkele juristen als mr. L.E. Visser, later president van de Hoge Raad, en mr. G. Polak Daniels, substituut griffier en

later rechter in de arrondissementsrechtbank in Rotterdam, blijken daar (eenmalig) lid van te zijn geweest.³⁴⁾ Al met al lijkt het gerechtvaardigd om te stellen, dat Montefiore geheel steunt op de joods-Rotterdamse elite, waarbij de *bestuursfuncties* voornamelijk vervuld worden door de gegoede middenstand.

Met uitzondering van de secretaris J.M. Schnitzler zijn de bestuursleden allemaal eigen baas. Daardoor kunnen zij zich overdag met enig gemak vrij maken voor werkzaamheden ten behoeve van Montefiore. Hulp en advies aan de passanten, maar zeker een snelle expeditie van emigranten verdragen immers meestal geen uitstel. Zoals we hieronder nog zullen zien, heeft Montefiore vanaf 1900 blijvend te maken met een grotere toeloop van passanten dan in de eerste vijftien jaar van haar bestaan. Het feit dat de secretaris zeker vanaf 1900, mogelijk ook al eerder, professionele hulp bij zijn werkzaamheden heeft gekregen, wijst erop dat het secretariaat na verloop van tijd meer dan een volledige dagtaak gevegd heeft en dat de functie in de loop der jaren niet onbezoldigd kan zijn gebleven.

4. De jaarlijkse algemene vergaderingen.

Opvallend bij de jaarvergaderingen - en in de ogen van de verschillende verslaggevers een zorgwekkend punt - is de jaar in jaar uit zo bedroevend lage opkomst. Aanwezig zijn doorgaans het (niet eens altijd voltallige) bestuur en hooguit een handjevol leden. In 1893 maakt men het wel heel bont: dan moet wegens geringe opkomst van zowel bestuur als leden de jaarlijkse algemene vergadering verdaagd worden en in 1909 zijn alleen 'bestuur en ... verslaggevers' aanwezig.³⁵⁾ Er wordt trouwens maar weinig moeite gedaan om de leden naar de jaarvergadering te lokken. Zo geeft Montefiore geen eigen blaadje uit, waarmee de band tussen leden en vereniging aangehaald kan worden en waarin gemakkelijk een oproep geplaatst kan worden om de jaarvergadering bij te wonen. Men volstaat met een aankondiging in de plaatselijke (joodse) weekbladen, waarbij uitdrukkelijk vermeld wordt dat er geen 'convocatiebiljetten' verzonden zullen worden.³⁶⁾

De lage opkomst van de leden mag dan voor de bestuursleden en de wel-aanwezige leden geen echte bron van zorg zijn, het betreurenswaardig lage ledental en de daarmee samenhangende inkomsten uit contributies zijn dat des te meer. Het ledental groeit langzaam van 80 vlak na de oprichting in 1883 tot zo'n 130 in 1889. Daarna stijgt het plotseling tot 185 in 1890 om in 1891 het

absolute record van 202 leden te bereiken. Sindsdien neemt het langzaam maar zeker af tot een kleine 130 leden in 1899 om in 1900 opnieuw een kleine hausse door te maken tot bijna 150 leden. Na 1900 vertoont het ledental opnieuw een gestage daling tot rond de 100 in de periode 1906-1910. Hoewel cijfers over de jaren 1911-1914 ontbreken, is er geen reden om aan te nemen dat er in die periode noemenswaardige wijzigingen in het ledental plaatsvonden.³⁷⁾ De topjaren 1890/91 en 1900 hangen heel duidelijk samen met de enorme golven joodse emigranten die onder druk van vervolgingen vanuit Rusland en Roemenië naar het Westen komen. Het is ook in overeenstemming met een al eerder geconstateerde trend bij de Nederlandse joodse gemeenschappen in geval van acute noodsituaties voor buitenlandse geloofsgenoten.

Of een ledental van naar schatting gemiddeld 130 leden in de periode 1883-1914, waarin de Rotterdams-joodse gemeenschap groeit van zo'n 6500 mensen rond 1885 tot ruim 10.000 in 1911, nu echt zo bedroevend laag is, is moeilijk uit te maken. Er bestaan in die tijd maar liefst vijftien joodse liefdadigheidsinstellingen in Rotterdam, waaraan men zijn krachten en geld kan spenderen. Dat men binnen de joodse gemeenschap kennelijk niet staat te trappelen voor een bestuursfunctie of zelfs maar een lidmaatschap bij Montefiore is mogelijk te wijten aan het feit dat de gehele joodse liefdadigheid in Rotterdam drijft op slechts ruim 500 personen.³⁸⁾ Het heeft zeker ook te maken met het feit, dat de behoeftige vreemdeling minder tot de verbeelding spreekt dan de meer zichtbare, arme joodse buurtgenoot. Het feit dat Montefiore de behoeftige passanten zo snel mogelijk over de grens helpt - al is het maar uit kostenoverwegingen - zal de noodzaak voor de Rotterdamse burgers om deze noodlijdende groep financieel te steunen minder zichtbaar hebben gemaakt.³⁹⁾ Niet ondenkbaar is het, dat dit succesvolle beleid van Montefiore zelfs de oorzaak is van zowel de absolute als de relatieve afname van het ledental in de periode 1900-1914. Hoewel een snelle expeditie van de passanten een belangrijke doelstelling is, worden de aanwezigen er bij de jaarvergadering door de secretaris J.M. Schnitzler herhaaldelijk aan herinnerd, waar het bij Montefiore echt om draait. Met een verwijzing naar de 'Goddelijke Thora' wijst hij de leden op de religieuze plicht: 'Gij zult den vreemdeling beminnen'.⁴⁰⁾

Twee kwesties die om een principe-uitspraak vragen en voor het beleid van Montefiore in de toekomst en in de praktijk van belang zijn, komen uitvoerig aan de orde op de jaarvergaderingen van

1887 en 1888. Het voorstel om in enkele gevallen ook niet-Israëlitische passanten reiskaarten te verstrekken - wat dan nog niet in overeenstemming met de statuten is - wordt in 1887 aangenomen.⁴¹⁾ Hiermee staat Montefiore in feite open voor behoeftige vreemdelingen van *alle* gezindten. Bij de bespreking van wijzigingen van de statuten in 1888 laait de discussie hoog op over het beleid van Montefiore tegenover de passanten. Er worden hierin tegenstrijdigheden geconstateerd. Enerzijds wordt mensen die reeds in Rotterdam gevestigd zijn alsnog een overtocht naar Amerika bezorgd. Anderzijds acht men het wenselijk om mensen die hier zelfstandig de kost zouden kunnen verdienen, zonodig langdurig en in ruime mate te steunen. En in weer andere gevallen is er sprake van een snelle expeditie, waarvan men zich op de jaarvergadering afvraagt of het wel 'een verdienste mag genoemd worden om die ongelukkigen [d.i. de passanten, EvS] in den *minst mogelijken tijd* weg te knikkeren [?]'⁴²⁾ Helaas blijft een reactie van de kant van de bestuurstafel uit en vernemen wij niet meer, of, en zo ja, hoe men deze kwesties heeft opgelost.

De opvang door Montefiore: de cijfers

1. De emigranten: aantallen, herkomst en bestemming.

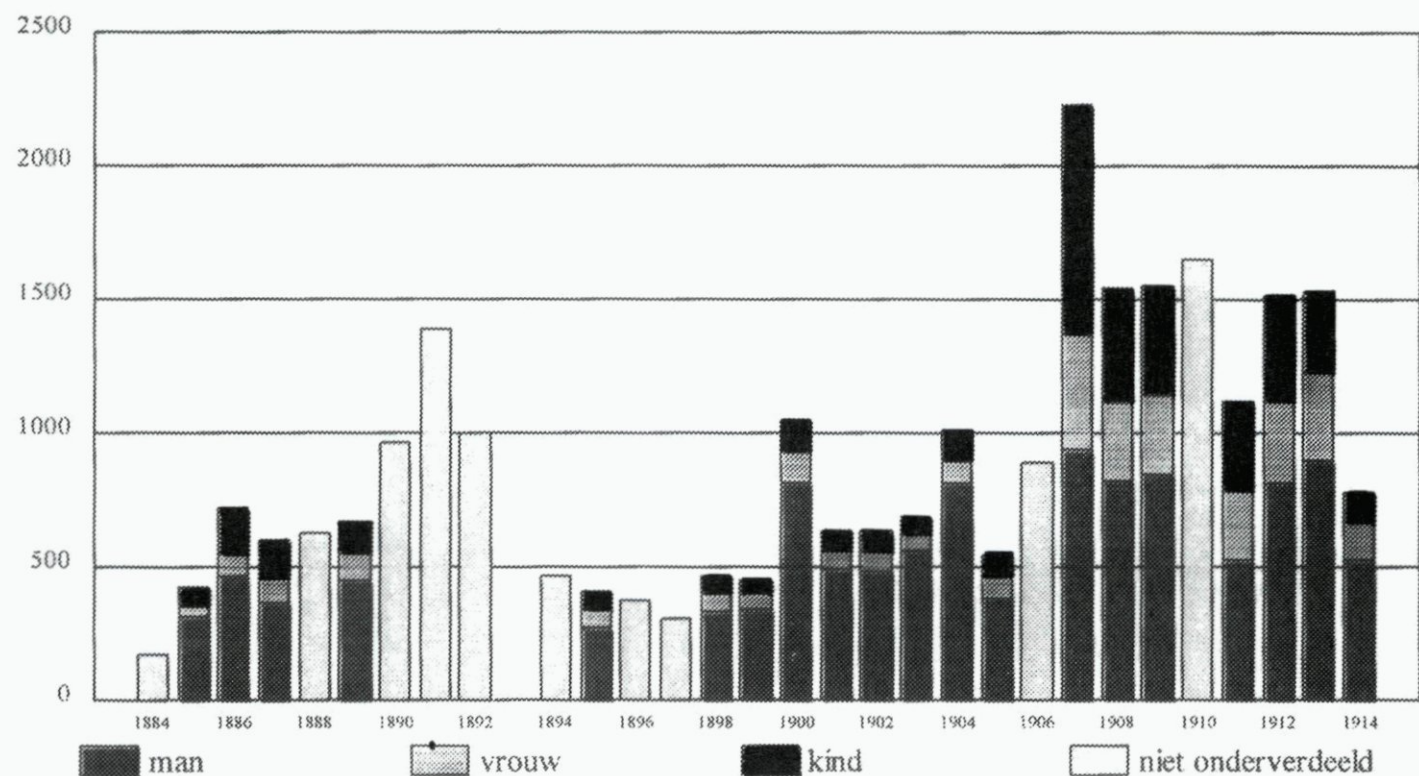
Zoals afbeelding 3.1 toont, biedt Montefiore in de jaren 1883-1885 aan bescheiden aantallen behoeftige passanten ondersteuning. Vanaf 1886 is er kennelijk enige naamsbekendheid als liefdadigheidsvereniging ontstaan en zijn mogelijke 'aanloopproblemen' overwonnen. Een 'normaal' aantal ondersteunden ligt dan rond de 600 à 700 per jaar. Vanaf 1890 is er een duidelijke stijging zichtbaar met een piek van circa 1390 ondersteunden in 1891. Deze hausse houdt aan tot 1893, mogelijk zelfs tot aan 1894. Zij is te wijten aan de slechte situatie voor joden in Rusland, die als gevolg van de pogroms *en masse* naar het buitenland vertrekken.⁴³⁾ Daarna treedt er tot 1900 een periode van betrekkelijke rust in, waarin het aantal ondersteunden zo'n 400 per jaar bedraagt.

Tussen 1884 en 1900 worden gemiddeld per jaar ongeveer 650 personen ondersteund. In de periode 1907 tot 1914 ligt het gemiddelde aantal ondersteunden per jaar aanmerkelijk hoger, namelijk rond de 1500. Dit zal het gevolg zijn van de aanzuigende werking die uitgaat van de naamsbekendheid, die Montefiore tussen 1900 en 1907 als gevolg van de Roemeens-joodse 'exodus' in het buiten-

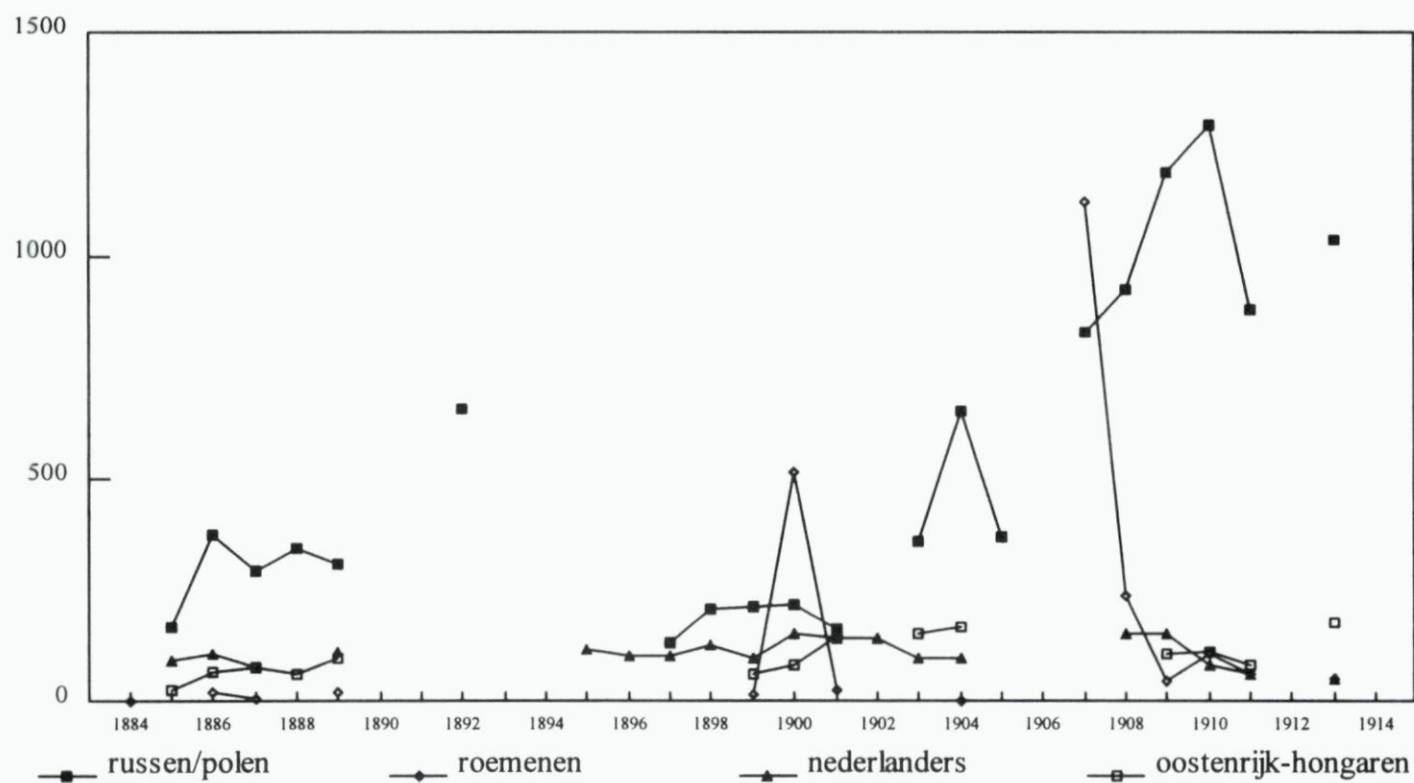
land zowel bij de zusterorganisaties als onder de emigranten opgebouwd zal hebben. Dit komt hieronder nog ter sprake. Het jaar 1914 is overigens een zeer bijzonder jaar. Afbeelding 3.1 geeft alleen de aantallen ondersteunden weer over de eerste zeven maanden van dat jaar. Door het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog in de zomer van 1914 ontstaat er een hectische situatie met enorme aantallen Belgische vluchtelingen, onder wie veel joden. Montefiore tracht deze mensen zoveel mogelijk op te vangen, waardoor het werkelijke aantal ondersteunden in 1914 uit zal komen op meer dan 8000!⁴⁴⁾

De tussenliggende periode 1900 tot 1907 is in het bestaan van Montefiore een zeer bijzondere periode, waar het de aantallen ondersteunden betreft. In Roemenië is de situatie voor de joodse burgers in 1900 zo onleefbaar geworden, dat zij in groten getale het land willen ontvluchten. Het wordt de internationale joodse gemeenschap duidelijk, dat hier spijkers met koppen geslagen moeten worden. In juni 1900 belegt de Alliance Israélite Universelle (de AIU) een conferentie in Parijs van vertegenwoordigers van joodse gemeenschappen uit de landen waar de Roemenen op hun weg naar een nieuw vaderland doorheen zouden trekken. Iedere joodse gemeente, iedere *hachnosas ourechiem*-vereniging is namelijk (financieel) verantwoordelijk voor de verzorging en het voorthelpen van haar passanten/emigranten ter plaatse. Aanvankelijk besluit men om te proberen de massale exodus uit Roemenië in te dammen. Aan de andere kant worden concrete stappen ondernomen voor hen die reeds onderweg zijn.⁴⁵⁾

Intussen melden zich eind juni 1900 bij Montefiore de eerste groepen Roemenen. Daarop verzoekt Montefiore het 'Hülfscomité für Ost-Europäische Juden' in Frankfurt am Main om steun. Daarnaast doet zij ook een beroep op de Israelitische Allianz in Wenen en op het hoofdkwartier van de AIU te Parijs. Omdat Rotterdam de haven met de beste faciliteiten blijkt te zijn voor groot-schalige emigratie, wordt onder leiding van de AIU met Montefiore een samenwerkingsverband tot stand gebracht. De afspraak is dat de joodse hulporganisaties in onder andere Wenen en Frankfurt am Main de Roemeense joden rechtstreeks naar Rotterdam zenden, waar zij door Montefiore verzorgd worden tot aan hun vertrek en zonodig van passagebiljetten worden voorzien. De landen en plaatsen van bestemming van de Roemeens-joodse vluchtelingen zijn divers. De kosten van deze operatie worden gedragen door de AIU te Parijs. Eind 1900 wordt de uitvoerende taak van

Totaal aantal personen, door Montefiore voor eigen rekening ondersteund (afbeelding 3.1).

Aantal door Montefiore ondersteunden naar nationaliteit (afbeelding 3.2.).

de AIU door de Jewish Colonization Association (ICA)⁴⁶⁾ overgenomen.⁴⁷⁾

Omdat Montefiore de ICA verantwoording schuldig is, maakt zij in de periode 1900-1907 in haar jaarlijkse overzicht een onderscheid tussen de aantallen (Roemeense) ondersteunden die op kosten van de ICA *via* Montefiore worden voortgeholpen en de ondersteunden die *daarnaast* langs normale weg door en op kosten van Montefiore zelf geholpen worden. De aantallen Roemenen die Montefiore volgens opgave tijdens de algemene jaarvergaderingen voor rekening van de ICA verder helpt, bedragen in 1900: 4000, in 1901: 640, in 1902: 2575, in 1903: 3500, in 1904: 1456, in 1905: 1815 en in 1906: 1744. Daarbij moet aangetekend worden dat deze cijfers soms afgerond lijken, dus niet de precieze aantallen weergeven. Bovendien is het cijfer over 1901 hoogst onbetrouwbaar, omdat het onwaarschijnlijk laag uitvalt en precies gelijk is aan het aantal dat de verslaggever opgeeft voor het aantal *door* Montefiore ondersteunden in dat jaar.

Vanaf 1907 wordt er bij de jaarvergaderingen geen onderscheid meer gemaakt tussen de stromen passanten die op kosten van de ICA worden geholpen en de passanten die door Montefiore worden gesteund. In 1907 telt Montefiore zelf nog 1119 Roemeense ondersteunden. Pas in de jaren erna neemt hun aantal drastisch af. Blijkbaar is uit Roemenië dat deel van de joodse bevolking dat kon en wilde weggaan ook inderdaad vertrokken. De stijging in de aantallen ondersteunden die waar te nemen is vanaf 1907 betreft vooral Russen en Russen/Polen als gevolg van opnieuw opblaiende en van regeringswege gesanctioneerde pogroms in het Russische Rijk. Hun aantal schommelt tussen 1907 en 1914 rond de 1000 per jaar, wat grofweg neerkomt op ruim $\frac{2}{3}$ deel van het totaal aantal ondersteunden.

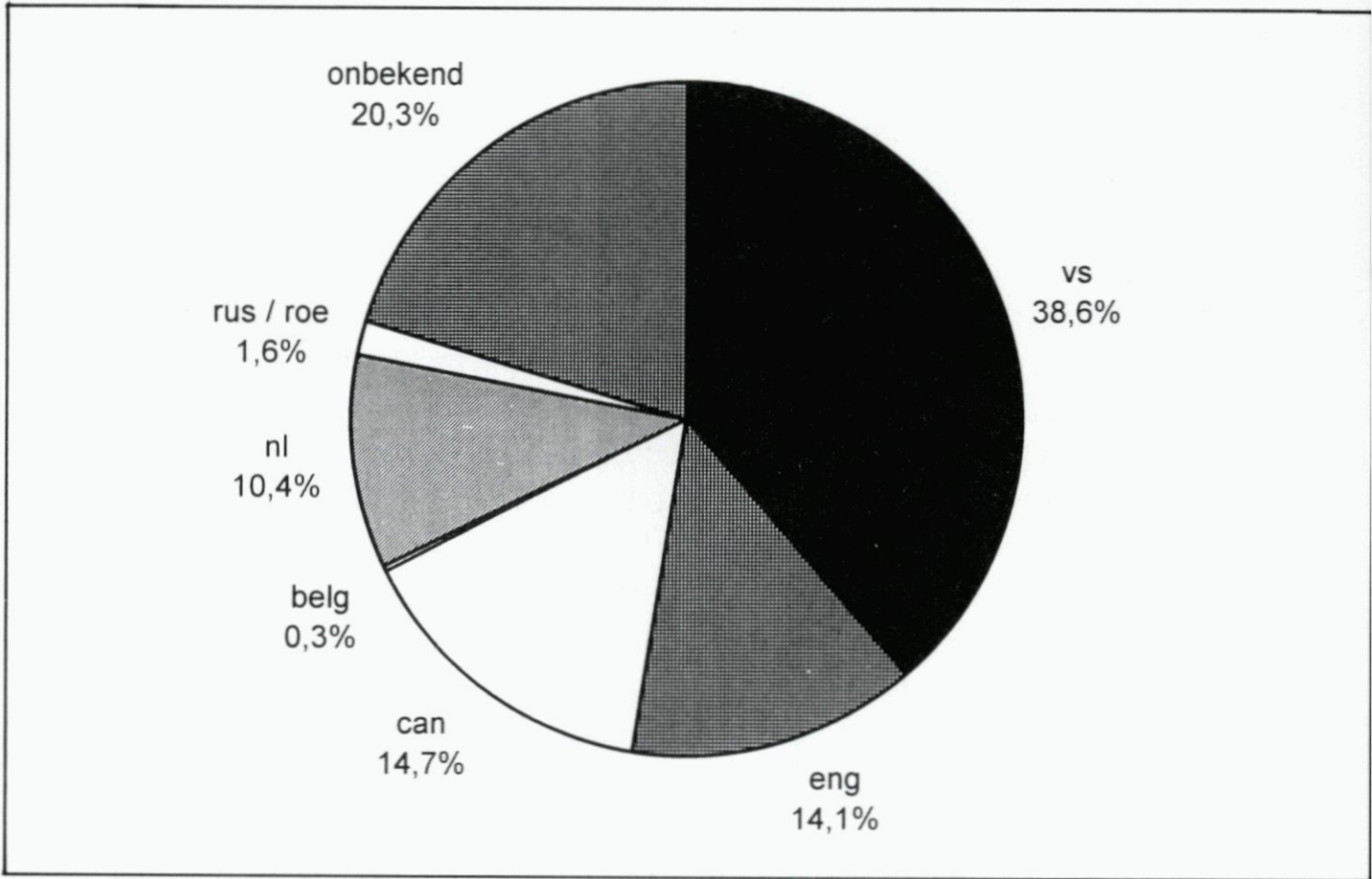
Wat de Oostenrijk-Hongaren betreft - bedoeld zijn hier voornamelijk joden uit de streek Galicië - hebben we te maken met een tamelijk constante stroom. De aantallen vertonen binnen beperkte absolute getallen relatief grote schommelingen van jaar tot jaar, zonder dat er sprake is van een stijgende of dalende tendentie. (Zie afbeelding 3.2). De schommelingen moeten op toeval berusten, omdat de Oostenrijks-Hongaarse joden al vanaf 1867 gelijke burgerrechten hebben en er in dit gebied in deze periode geen melding wordt gemaakt van antisemitische uitbarstingen. Wel verkeren zij in erbarmelijk slechte economische omstandigheden.⁴⁸⁾

Opvallend is de eveneens constante stroom van Nederlandse jo-

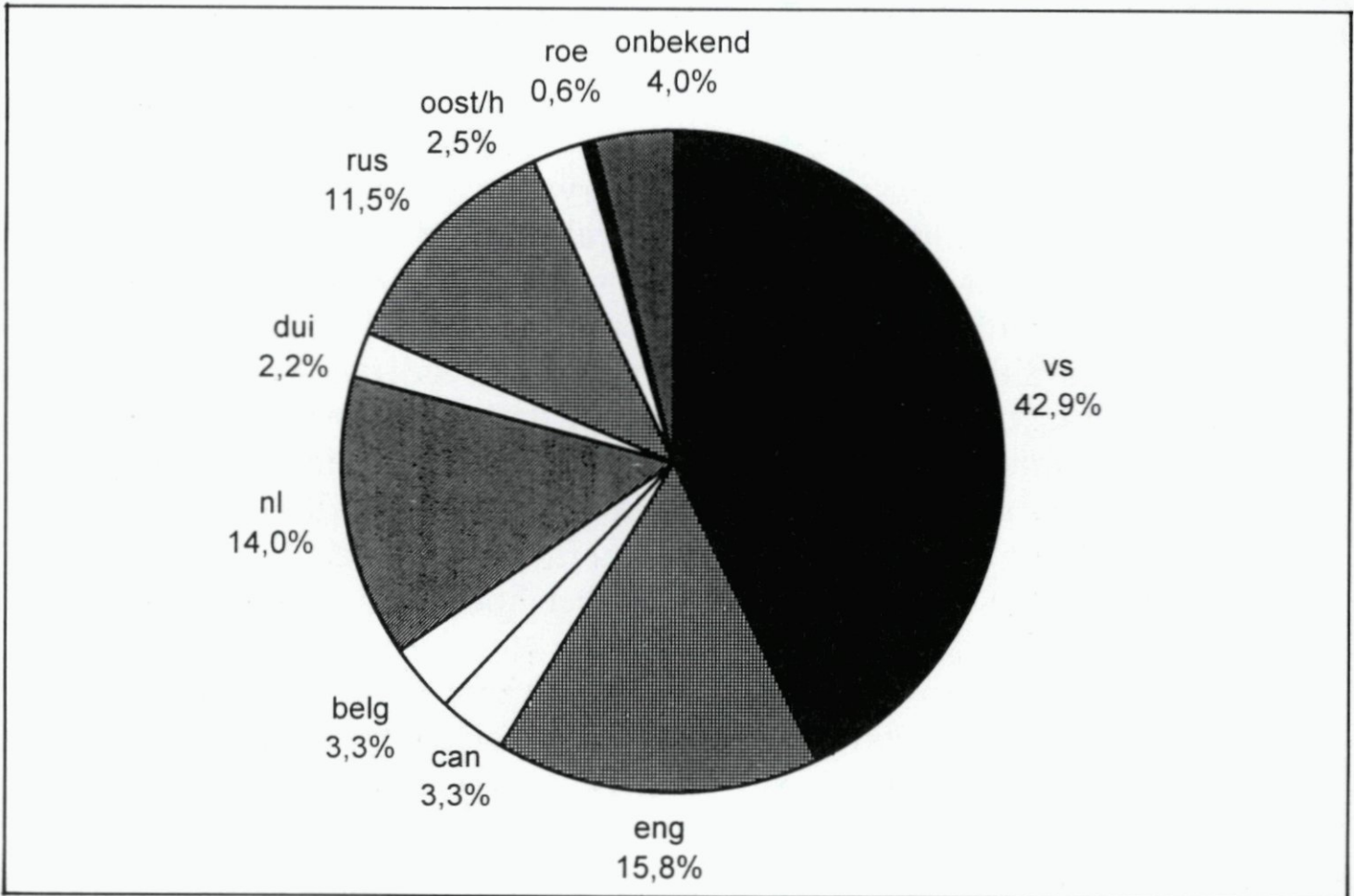
den die zich bij Montefiore meldt. Hun aantal schommelt vanaf het begin tot 1910 tussen de 100 en de 150 en hun aandeel vormt daarmee, althans voor de eerste twintig jaar, zo'n 15 tot 20% van het totale aantal door Montefiore ondersteunden. Vanaf 1910 zet een daling in. (Zie eveneens afbeelding 3.2). Ook voor de Nederlandse joden geldt, dat zij sinds 1796 formeel gelijke burgerrechten hebben en dat zij om economische redenen vertrekken. Vooral conjuncturele schommelingen in de Amsterdamse diamantindustrie blijken debet te zijn aan hun vertrek.⁴⁹⁾

De 'Rückwanderer', de repatrianten, vormen een verhaal apart. Het kunnen mensen zijn die bij inspectie aan de grens van het nieuwe land van vestiging bijvoorbeeld op medische gronden zijn teruggestuurd. Het kunnen ook mensen zijn die na verloop van tijd er niet in blijken te slagen een nieuw bestaan op te bouwen. Heimwee zal zelden een reden voor terugkeer zijn, zeker niet voor wie zijn vaderland ontvlucht is.⁵⁰⁾ Tot de repatrianten moeten in ieder geval die mensen gerekend worden die als land van bestemming Rusland, Roemenië of Oostenrijk-Hongarije hebben. (Afbeelding 3.3 en 3.4). Ook de mensen die *rechtstreeks* afkomstig zijn uit Amerika, Canada of Engeland zullen remigranten zijn. Slechts een enkele keer worden in de 'jaarverslagen' van Montefiore de ondersteunden zowel naar nationaliteit als naar 'geografische' herkomst onderscheiden.⁵¹⁾ Hierdoor krijgt men voor de eerste tien jaar van Montefiores bestaan geen duidelijk cijfermatig overzicht van de categorie van ondersteunde repatrianten, maar hooguit een indicatie. Vanaf 1895 wordt in de 'jaarverslagen' geleidelijk steeds explicieter gesproken over vele, vooral Russische repatrianten.

De cijfers met betrekking tot de bestemmingen geven lang niet altijd de uiteindelijke plaats van bestemming weer. Vaak geven zij de plaatsen aan tot zover Montefiore verantwoordelijk is voor de reis(kosten). In dat geval dus niet meer dan een voorlopige plaats van bestemming, van waaruit men als behoeftige emigrant of repatriant met behulp van de lokale joodse liefdadigheidsvereniging, al dan niet op voorspraak van Montefiore, het uiteindelijke reisdoel moet zien te bereiken.⁵²⁾ Zo is het hoogst aannemelijk, dat bestemmingen als Canada en Amerika aan de ene kant en Rusland, Roemenië en Oostenrijk-Hongarije aan de andere kant ook inderdaad eindbestemmingen zijn. Over bestemmingen als Engeland, België en Frankrijk, van waaruit men eventueel nog de oversteek kan maken, maar zeker Duitsland, waarover vele repatriërende Russen en Russen/Polen wel moeten reizen en dat voor jo-

Bestemmingen ondersteunden in de jaren 1900, 1903, 1905 en 1907 (afbeelding 3.3.).

Bestemmingen ondersteunden in de jaren 1910, 1911 en 1913 (afbeelding 3.4.).

den in die tijd een weinig aantrekkelijk land van vestiging is, bestaat veel meer onzekerheid.

De verschillende bestemmingen in Nederland zullen in de regel geen definitieve vestigingsplaatsen geweest zijn. Het blijkt hier namelijk vaak te gaan om grensplaatsen of plaatsen waar zich een joodse gemeente bevindt.⁵³⁾ Wat Rotterdam als plaats van vestiging aangaat, wordt er tijdens Montefiores jaarvergaderingen herhaaldelijk op gewezen, dat er zoveel mogelijk geprobeerd is de vestiging van behoeftige vreemdelingen te voorkomen,⁵⁴⁾ hoewel men, als er ruimere fondsen beschikbaar zouden zijn, vestiging soms wel zou willen steunen. Zo blijken in 1903 sommige emigranten in de fabrieken van Simon van den Bergh, die in die tijd voorzitter van Montefiore is, werk gevonden te hebben.⁵⁵⁾

Al deze bedenkingen en opmerkingen in acht nemend en de percentages in afbeeldingen 3.3 en 3.4 beschouwend, kan men concluderen dat het beeld van Amerika, Canada en Engeland als immigratielanden - en in het geval van Engeland ook als transmigratieland - wordt bevestigd. Hoewel er vanaf 1906 in de 'jaarverslagen' herhaaldelijk met bezorgdheid gesproken wordt over de verscherpte landingswetten, die in deze immigratielanden bij uitstek van kracht zijn/worden en over de invoering van de Aliens Act in 1905 in Engeland, is er in de vermelde cijfers geen duidelijk verband daarmee terug te vinden. Kennelijk slaagt Montefiore er telkens weer in de behoeftige emigranten te expediëren door hen gedoerd aan de afzonderlijke immigratielanden aan te bieden. Daarvan worden sommigen overigens wel teruggestuurd, die dan opnieuw door Montefiore geholpen moeten worden.

Opvallend is dat het percentage repatriërende Russen in de periode 1910-1913 fors toeneemt in vergelijking met de periode 1900-1907. Kennelijk is in het Russische Rijk na 1910 de situatie voor joden niet zo ernstig, dat een nieuw bestaan voor onmogelijk moet worden gehouden. Bij terugkeer in hun vroegere leefgemeenschap kunnen zij vermoedelijk rekenen op hulp van achtergebleven familieleden. Het feit dat repatriëring voor Russische joden tot de mogelijkheden behoort, versterkt mijns inziens het beeld, dat economische motieven de hoofdrol hebben gespeeld bij hun keuze voor emigratie in de periode van 1880 tot 1914. Van Roemeense repatrianten daarentegen blijkt nauwelijks sprake te zijn. Dit bevestigt de indruk dat zij (bijna) uitsluitend vanwege de vervolgingen vertrokken en dat de politieke situatie in hun geboorteland terugkeer zo goed als onmogelijk maakt.

Bij nadere beschouwing van de 'jaarverslagen' van de Vereniging Montefiore vanaf haar oprichting tot augustus 1914 blijkt, dat door haar voor eigen rekening in totaal ruim 27.000 behoeftige passanten ondersteund zijn. Voor rekening van de ICA heeft Montefiore minstens 15.730 personen verder geholpen. Dit moet een onderschatting zijn, omdat het aantal van 640 op kosten van de ICA ondersteunden in het jaar 1901 naar alle waarschijnlijkheid een 2000 à 3000 te laag is. Al met al heeft Montefiore in de eerste 31 jaar van haar bestaan aan ongeveer 45.000 à 46.000 mensen hulp geboden.

2. De financiën.

Volgens de statuten van Montefiore uit 1885 en 1913 bestaan de financiële middelen uit: de jaarlijkse contributies, collecten, subsidies, giften, legaten enzovoorts. De jaarlijkse inkomsten uit contributies hangen nauw samen met het als bedroevend laag ervaren ledental. Men slaagt er niet in het ledental structureel te verhogen. De eerste 25 jaar van Montefiores bestaan blijven de contributies dan ook steken op een bedrag onder de *f* 500,-- op een totaal van circa *f* 2000,-- tot *f* 2500,-- dat per jaar in de kas van Montefiore omgaat. Alleen 1907 vormt hier een gunstige uitzondering op. (Zie afbeelding 3.5). Pas vanaf 1910 blijken de contributies vergeleken met de voorafgaande jaren zich definitief verdubbeld te hebben tot rond de *f* 1000,-- per jaar. Dit is het gevolg van de circulaire van de penningmeester T. van Cleeff Szn, waarin hij gezien de penibele financiële situatie van Montefiore de burgers van Rotterdam gewoonweg om steun vraagt.

Mogen de contributies door hun lage niveau al geen reden tot juichen geven, de collecten vormen een nog grotere bron van financiële zorg. Hoewel er in de loop der jaren steeds vaker per jaar en per keer steeds meer dagen achtereen door Montefiore gecollecteerd wordt, nemen de jaarlijkse collecteopbrengsten nauwelijks toe. Een van de oorzaken van de teleurstellende collecteopbrengsten wordt door Montefiore in 1895 gesignaleerd. In de weken waarin Montefiore collecteert, hebben er vaak al twee of drie collecten plaatsgevonden. Dit brengt blijkbaar een zekere 'collecte-moeheid' met zich mee bij de burgers. Gedeeltelijk laat dit probleem zich oplossen door in overleg met het Nederlands Israëlitisch Armbestuur de collectedagen van de beide instellingen op elkaar af te stemmen.⁵⁶⁾

De jaarlijkse collecteopbrengsten blijken in de beginjaren van

Tabel: *Financiën van Montefiore* (afbeelding 3.5)

Jaar	Ledental	Contributies	Collectes	Kas Montefiore	Kas ICA
1883	80				
1884	119				
1885	120				
1886	122	373,10	440,00		
1887	134	449,75	376,78½	2530,09	
1888	133	444,39½	380,00		
1889	130		400,00*	2525,03	
1890	185			2600,49½	
1891	202				
1892	180			3083,56	
1893				3007,87	
1894	170				
1895	155			1929,46	
1896	147			1696,83½	
1897	130				
1898	130	486,12½	1259,46		
1899	128	503,50	1361,44½	3853,27	
1900	148				250.000,00
1901	130				
1902	116	445,00	1436,98½	3519,14½	161.526,10
1903	112	500,00*	700,00*	3749,62½	305.937,91½
1904				3381,59½	114.547,43
1905	111	480,86½	1569,63		195.014,09½
1906	101				185.972,17½
1907	102	628,87½	778,77		
1908		477,15	733,02½	31.870,94½	
1909		493,17½	786,00	23.883,62½	
1910	102	998,67½	600,14½	32.538,35½	
1911		980,52½	596,23½	26.844,30	
1912		1042,25			
1913		1042,95	332,43½		
1914					

Bedragen in Nederlandse guldens

* Waarschijnlijk afgeronde bedragen

Bron: 'Jaarverslagen' 1884-1914

Montefiore rond de *f* 400,-- per jaar te liggen. Ondanks de toegenomen frequentie van de collecten en niet te vergeten de inmiddels toegenomen Rotterdamse bevolking ligt de jaaropbrengst in bijvoorbeeld de periode 1907-1911 rond de *f* 700,-- netto. De beduidend hogere bedragen vermeld voor respectievelijk 1902 en 1905 zijn naar alle waarschijnlijkheid bruto opbrengsten. De collecten brengen namelijk ook kosten met zich mee, die vaak ongeveer een kwart van de totale opbrengst bedragen.⁵⁷⁾ Vanaf 1910 lijkt zich een daling in de collecteopbrengsten af te tekenen. Het dieptepunt in 1913 van *f* 332,43½ hangt samen met de speciale actie die in hetzelfde jaar ten bate van de met sluiting bedreigde Vereniging Montefiore gehouden wordt. Wie daarvoor al eenmalig een (forse) bijdrage geleverd heeft, doet dat waarschijnlijk bij de eerstvolgende collecten van Montefiore niet weer. De constatering dat met de toename van de contributies vanaf 1910 de inkomsten uit de collecten navenant afnemen, doet vermoeden dat zij als communicerende vaten werkzaam zijn. Er zit blijkbaar niet veel rek in wat de Rotterdamse burgers aan liefdadigheid in het algemeen of aan Montefiore in het bijzonder kunnen of willen uitgeven. De indruk ontstaat dat naarmate Montefiore de arme joodse sloebbers door haar opvang meer aan het straatbeeld onttrekt, de noodzaak van het lidmaatschap van Montefiore en het doel van haar collectes voor de Rotterdamse bevolking minder zichtbaar en minder urgent geworden zullen zijn.

Subsidies in de vorm van vaste jaarlijkse bijdragen van instellingen en dergelijke blijkt Montefiore in de regel niet te krijgen. Wel ontvangt men incidenteel onder bijzondere omstandigheden een subsidie van een of meer gelegenheidscomité's. Zo worden er in de loop der jaren verschillende *Russenfondsen* gesticht. In 1884 bijvoorbeeld ontvangt Montefiore van het 'Amsterdamsche Comité voor de uitgewekene Russische Joden' een subsidie van *f* 1200,--. En opnieuw in 1892 van een onder auspiciën van de Alliance Israélite Universelle-Nederland gehouden actie een subsidie van *f* 2279,36. Vanwege het speciale oogmerk worden deze *Russenfondsen* afzonderlijk, dus los van Montefiores eigen kas geadmistreerd.⁵⁸⁾

De subsidie van de Jewish Colonization Association (ICA), waarmee grote aantallen Roemeense joden voortgeholpen worden in de periode 1900-1906 wordt eveneens apart geadmistreerd, omdat Montefiore financiële verantwoording aan deze instelling af moet leggen. Niet onbegrijpelijk gezien de enorme bedragen die

hiermee gemoeid zijn. In de periode 1902-1906 schommelt de ICA-subsidie rond de twee ton per jaar, terwijl er in diezelfde periode in de eigen kas van Montefiore niet veel meer dan zo'n *f* 3500,-- per jaar omgaat. (Zie afbeelding 3.5). Vanaf 1908, mogelijk al een jaar eerder, levert de ICA geen subsidie meer speciaal ten behoeve van de joden uit Roemenië, maar nog wel één van *f* 4800,-- voor het in stand houden van Montefiores onderkomen. Deze subsidie wordt in 1909 gehalveerd en in de volgende jaren met wisselende bedragen voortgezet.⁵⁹⁾ Vanaf 1907 lijkt er geen sprake meer te zijn van het afzonderlijk administreren van wat voor afzonderlijke fondsen dan ook, gezien de opmerkelijk veel hogere bedragen die vermeld staan bij de 'kas van Montefiore'. (Afbeelding 3.5).

Giften en legaten vormen uiteraard een heel onzekere bron van inkomsten, maar de opbrengsten hiervan kunnen in een enkel jaar oplopen tot zo'n *f* 1000,--.⁶⁰⁾ Een qua opbrengst succesvolle methode van geldinzameling zijn de twee soirees die zich in tegenstelling tot de algemene jaarlijkse vergaderingen in een grote opkomst mogen verheugen. Zij worden gehouden in 1887 en 1889 en brengen respectievelijk *f* 951,61 en ruim *f* 900,-- op.⁶¹⁾ Onduidelijk blijft waarom dit recept later nooit meer herhaald is.

Uit het bovenstaande blijkt duidelijk, dat in de fondswerving van Montefiore veel energie is gestoken. De bronnen van inkomsten van Montefiore zijn echter zo weinig structureel van aard, zo variabel, dat er voor het komende boekjaar eigenlijk geen begroting te maken valt, te meer, daar men aan de uitgavenkant, het te verwachten aantal passanten, in de regel helemaal in het duister tast. Het is daarom niet zo verwonderlijk, dat Montefiore van tijd tot tijd in financiële problemen raakt. In de loop der jaren wijst men weliswaar al verscheidene malen op een penibele financiële situatie, maar eind 1912 is het definitief mis. Bij gebrek aan middelen moet Montefiore in 1913 haar deuren sluiten. Zusterverenigingen in binnen- en buitenland worden hiervan op de hoogte gebracht. De burgemeester en de hoofdcommissaris van Rotterdam, met wie in de loop der tijd veel correspondentie gevoerd is, betuigen hun leedwezen. Van alle kanten wordt duidelijk gemaakt, dat Montefiore door haar werkzaamheden zeer gewaardeerd wordt en haar taak niet op zou moeten geven. Het gevolg is dat er al snel 'een invloedrijk stadgenoot zich bereid verklaard had met het Bestuur te confereeren, teneinde de middelen te beramen, die tot instandhouding, allereerst van het asyl, konden leiden'. Er wordt een comité opgericht, waarin notabelen uit alle gezindten in

Rotterdam zitting hebben. In een oproep in de dagbladen spoort dit comité stad- en landgenoten aan, 'door giften, doch voornamelijk door vaste bijdragen, Montefiore in staat te stellen, haar liefdewerk voort te zetten'. Dit levert een schitterend resultaat op, waardoor het passantenverblijf in mei 1913 heropend kan worden.⁶²⁾

Over de uitgaven valt aanmerkelijk minder op te merken, omdat cijfers hieromtrent te fragmentarisch zijn en, zo zij al gegeven worden, op telkens verschillende, niet nauwkeurig omschreven categorieën van uitgaven slaan. Globaal gezien geeft men het geld uit aan zeer voor de hand liggende zaken zoals de (primaire) behoeftigheden van de passanten, onkosten die voortvloeien uit de administratie en aan fondswerving. Ook aan huisvesting, met name onderhoud, gaat geld op. Hiernaast wordt ook diverse malen melding gemaakt van salariskosten.⁶³⁾ Het gaat dan blijkbaar telkens om een huismeester, die kennelijk 24 uur per dag toezicht houdt op of verantwoordelijk is voor de gang van zaken in Montefiores onderkomen. Een andere salarispost komt, zoals hierboven al vermeld, mogelijk voor rekening van de secretaris J.M. Schnitzler.

De opvang door Montefiore: de praktijk

1. De huisvesting.

Aanvankelijk vindt de aanmelding van de passanten plaats in de woning van een van de bestuursleden. Daar komt in de loop van 1887 verandering in. De passanten kunnen zich dan melden op het adres Tuindersstraat 118.⁶⁴⁾ Logies van passanten geschiedt zonedig in een van de emigrantenhôtels verspreid over de stad. Naarmate Montefiore meer toeloop ondervindt, ontstaat er meer behoefte aan een eigen lokaal. In 1888 wordt een flink bovenhuis, te weten 1ste Lombardstraat 45 gehuurd, dat moet dienen als 'bureau' en eventueel als 'asyl'.⁶⁵⁾ Als gevolg van de plotselinge, grote toevloed van joodse passanten uit Rusland en de verwachting dat de stroom passanten nog zal toenemen, wendt Montefiore zich in 1891 tot het gemeentebestuur van Rotterdam met het verzoek om een ruimte, liefst kosteloos, beschikbaar te stellen. Het huis in de 1ste Lombardstraat biedt namelijk voor slechts een beperkt aantal mensen opvangmogelijkheden. Bovendien is de kas van Montefiore nagenoeg uitgeput, omdat er al zoveel kosten gemaakt moeten worden voor voedsel, kleding en expeditie van de passanten.⁶⁶⁾ In overleg met de betrokken gemeentelijke diensten besluit het ge-

meentebestuur een paar zalen in het voormalige ziekenhuis aan de Hoogstraat nr. 79 tot wederopzegging kosteloos beschikbaar te stellen.⁶⁷⁾ Het gebruik van dit pand is vermoedelijk als een nachtkaaars uitgegaan. Na verloop van tijd blijkt de heer Hildebrand, logementhouder en lid van Montefiore, logies te verzorgen.⁶⁸⁾

Mogelijk heeft Montefiore zelfs een enkele keer gebruik moeten maken van een van de andere landverhuizershotels in de stad, zoals bijvoorbeeld het nieuwe hotel aan de Leuvehaven nr. 157 Westzijde. De eigenaar hiervan, R. Stokvis, heeft dit koosjere hotel in 1891 geopend speciaal voor Russisch-joodse emigranten. In tegenstelling tot wat Leenders in haar proefschrift inderhaast beweert, is genoemde Stokvis nooit secretaris van Montefiore geweest en waarschijnlijk zelfs geen bestuurslid. Wel waarschijnlijk is het dat hij contact heeft gehad met individuele (bestuurs)leden van Montefiore en zeker met opperrabbijn Ritter, die immers toezicht hield op het *kasjroet* (dat is het stelsel van koosjere regels). Maar dat contact zal zeker niet geleid hebben tot medeoprichting van dit hotel door Montefiore en de plaatselijke afdeling van de Alliance Israélite Universelle. Deze instellingen van liefdadigheid zullen noch de financiële middelen noch de morele aspiraties gehad hebben om zich aan een commerciële onderneming te binden. De inrichting van Stokvis' koosjere hotel kon na bezichtiging door Montefiore en de plaatselijke Alliance blijkbaar hun goedkeuring in de zin van waardering wegdragen. Niet meer en niet minder.⁶⁹⁾

In 1893 besluit het bestuur van Montefiore uit financiële overwegingen het kantoor aan de 1ste Lombardstraat tijdelijk op te heffen, omdat de verzorging en expeditie van de passanten al enige maanden op het vreemdelingenbureau van de politie plaatsvindt en dit voorlopig zo zal blijven. De administratie van Montefiore is dan tijdelijk gevestigd in het hoofdbureau van politie, gevestigd aan de Kaasmarkt nr. 4. Twee jaar later is zij gevestigd aan de Leuvehaven nr. 245 in het kantoor van het havenloodswezen en de havenmeester. Dit blijft zeker tot 1897 het geval, mogelijk langer.⁷⁰⁾

Vanaf 1894 breekt er een betrekkelijk rustige periode aan voor Montefiore, totdat zij in 1900 geconfronteerd wordt met een grote stroom Roemeense joden. Dan ontstaat er plotseling weer grote behoefte aan huisvestingsmogelijkheden. En wederom weet Montefiore de weg naar het gemeentebestuur te vinden. Begin juli 1900 verzoekt zij de gemeente om tijdelijk het voormalige ziekenhuis in de Baan voor onderdak van Roemeense Israëlitische passanten

met spoed in gebruik te mogen nemen, net zoals indertijd het pand Hoogstraat 79.⁷¹⁾ De afhandeling van dit verzoek loopt ondanks het spoedeisende karakter enige vertraging op. Er komt namelijk vrijwel tegelijkertijd een klacht binnen bij de gemeente van bewoners op de Terwenakker over 'Hotel Hildebrand', een hotel voor Israëlitische emigranten, gevestigd Terwenakker 2. In dat kleine pand, aldus de briefschrijvers, worden wel zo'n 100 mensen gehuisvest, wat veel geluidsoverlast en vervuiling in de buurt veroorzaakt. Bovendien lijkt deze situatie hun niet bevorderlijk voor de 'algemeene gezondheid'.⁷²⁾ Mogelijk heeft deze klacht van burgers de Gezondheidscommissie van Rotterdam gesterkt in haar advies aan het gemeentebestuur over het verzoek van Montefiore. Doordat Montefiore niet over voldoende ruimte beschikt om de grote groepen uitgeweken Roemeense joden zelf te huisvesten, heerst er nu en dan overbevolking in de logementen. Dat kan inderdaad hoogst nadelige gevolgen opleveren voor de volksgezondheid. Het is dan ook zeer in het belang van de gemeente het verzoek van Montefiore spoedig in te willigen. Conform dit advies wordt door het gemeentebestuur op 20 juli 1900 besloten Montefiore voor de periode van uiterlijk drie maanden het pand Boschhoek 7 bij de Baan kosteloos beschikbaar te stellen.⁷³⁾ Al met al toch nog snel.

De gemeente verricht voor eigen rekening enige noodzakelijke reparaties aan dit pand.⁷⁴⁾ Keer op keer wordt op verzoek van Montefiore de beschikbaarstelling met drie maanden verlengd.⁷⁵⁾ Halverwege 1902 wordt duidelijk, dat Montefiore dit pand per 1 december van dat jaar zal moeten ontruimen. Montefiore heeft haar oog laten vallen op het pand 'Groendal' aan de Westzeedijk nr. 219. Na een onderhoud met de burgemeester en in overleg met de directeur van Plaatselijke Werken worden aanvankelijk de eerste en tweede verdieping en ook de zolder Montefiore ter beschikking gesteld. Voordat dit echter zijn beslag kan krijgen, is een aantal aanpassingen noodzakelijk. Deze worden gedeeltelijk verricht op kosten van de gemeente en gedeeltelijk voor rekening van Montefiore.⁷⁶⁾ In het souterrain van villa 'Groendal' hebben verschillende sportverenigingen hun vergader- en kleedruimtes. Met het oog op mogelijke verspreiding van besmettelijke ziekten zou Montefiore volgens de Commissie Plaatselijke Werken beter het hele pand tot haar beschikking kunnen krijgen. December 1902, mogelijk zelfs al iets eerder, neemt Montefiore haar intrek in de villa 'Groendal'. Kort daarop dient zij bij het gemeentebestuur een ver-

langlijstje met kleine aanpassingen in. De gemeente stemt daar voor een deel mee in.

Met het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog in de zomer van 1914 komt Montefiore opnieuw voor een enorm huisvestingsprobleem te staan. Grote aantallen vluchtelingen, voornamelijk afkomstig uit België, moeten aan onderdak geholpen worden. Van de gemeente mag Montefiore in de tuin van de villa 'Groendal' een houten tent opzetten, die als dagverblijf mag dienen.⁷⁷⁾ Ook krijgt zij de beschikking over het pand Oppert 122, dat hoofdzakelijk als slaapgelegenheid dienst doet. Dit is bij lange na niet genoeg voor de 50.000 etmalen die zij in 1914, geconcentreerd in de laatste vijf maanden, logies moet verstrekken. Per circulaire wendt Montefiore zich tot alle Israëlitische kerkbesturen in den lande met het verzoek om opname van vluchtelingen bij particulieren te bevorderen.⁷⁸⁾

Hoeveel etmalen verblijven de passanten gemiddeld per persoon in Montefiores eigen onderkomen of in logementen elders in Rotterdam? Kortom, hoe snel na aankomst bij Montefiore vindt de expeditie van de emigranten plaats? Uit de gegevens die daar enig licht op kunnen werpen, ontstaat de indruk, dat de emigranten aanvankelijk inderdaad niet veel langer dan een of twee etmalen bij/op kosten van Montefiore in Rotterdam doorbrengen. Vanaf 1908 lijkt de gemiddelde verblijfsduur aanmerkelijk langer te worden. Zo bedraagt in 1909 het aantal ondersteunden 1549 personen, die tezamen 6173 etmalen in het onderkomen aan de Westzeedijk doorbrengen. Dat is gemiddeld vier etmalen per persoon. In 1910 worden er 1653 personen ondersteund, die gezamenlijk 14.422 etmalen bij Montefiore doorbrengen, dus een gemiddelde van ruim achteneenhalf etmaal per persoon.⁷⁹⁾ Hoeveel mensen Montefiore nu op de diverse adressen in de loop van de tijd heeft kunnen huisvesten en welke faciliteiten daar aanwezig waren, wordt niet helemaal duidelijk.

2. De passanten.

Na aankomst bij Montefiore worden de passanten onderworpen aan een nauwkeurig onderzoek. Ongetwijfeld wordt in eerste instantie gevraagd wie men is en waar men vandaan komt. Belangstelling is er ook voor het beroep dat men in het land van herkomst uitoefende. Dat laatste levert voor de eerste 20 jaar van Montefiores bestaan een tamelijk constant beeld op. Van de mannelijke on-

dersteunden bestaat ongeveer 60% uit arbeiders, 5 à 10% uit 'geestelijken', waartoe ook onderwijzers, intellectuelen en zelfs artiesten gerekend worden, en zo'n 30 à 35% uit kooplieden. Voor de vrouwen en kinderen geldt doorgaans de aantekening 'zonder beroep'.⁸⁰⁾ Hoe betrouwbaar de door de hulpvragende passanten verstrekte gegevens zijn, is de vraag. Veel mogelijkheden tot verificatie zal men bij Montefiore niet gehad hebben. Illustratief voor de gegevensverstrekking bij de aanmelding is een voorbeeld ontleend aan de praktijk van de 'voorloper' van de Amsterdamse zustersvereniging van Montefiore, te weten het 'Comité ter tijdelijke verzorging en bevordering der emigratie van verdrukte Russische Israëlieten, die te Amsterdam toevlucht zoeken'. Het gaat hier om de grootvader van Abel Herzberg, die bij zijn aanmelding in 1882 bij dit Amsterdamse comité verklaart in zijn geboorteland 'koopman in granen' te zijn geweest. Herzberg merkt daarover op:

'Ik ben er alleen niet zeker van of deze weidse benaming wel helemaal op zijn beroep heeft gepast. In mijn jonge jaren heb ik tenminste nooit iets over 'graanhandel' gehoord. Ik heb mij altijd verbeeld dat mijn grootvader in zijn geboortestad iets als aannemer was ... Het kan echter best zijn, dat hij wel eens een zak kippevoer heeft verhandeld, en zelfs dat deze handel enige omvang had aangenomen. Misschien heeft hij twee beroepen gehad en hier aan zijn 'weldoeners' opgegeven wat het makkelijkst in de mond lag. Zo nauw werd dat een kleine eeuw geleden [gerekend vanaf 1964, EvS] niet genomen, zeker niet door een man als hij, in de positie waarin hij verkeerde.'⁸¹⁾

Bij het onderzoek waaraan de passanten onderworpen worden, is het misschien wel verstandig, dat zij zich qua beroep en afkomst beter voor doen dan zij zijn. Het onderzoek is immers bedoeld om uit te vinden, of zij terecht een beroep op de liefdadigheid doen, of zij 'hulpwaardig'⁸²⁾ zijn. Aan de andere kant wil Montefiore ook nagaan, in hoeverre de hulpzoekenden zelf kunnen bijdragen in de verblijfs- en passagekosten. Als het even kan, dienen de emigranten naar vermogen mee te betalen aan hun verblijfs- en reiskosten. Zo worden bijvoorbeeld in 1904 de vervoerskosten in 671 gevallen geheel en in 43 gevallen gedeeltelijk door Montefiore bekostigd. 141 passanten moeten 'na gestreng onderzoek' de reiskosten zelf betalen.⁸³⁾ Een dergelijk 'gestreng onderzoek' zal juist op dit vlak niet altijd de waarheid aan het licht brengen.

Het zogenoemde criterium 'hulpwaardigheid' heeft kennelijk ook iets te maken met de indruk van betrouwbaarheid en 'zedelijk-

heid', die een passant op het eerste gezicht maakt. Zo twijfelt het bestuur van Montefiore lang, of zij een zekere Masza Belka wel zal helpen. Deze 24-jarige vrouw uit Lodz, Russisch-Polen, wordt zwervend en hulpbehoevend aangetroffen in Rotterdam. Zij verklaart enige maanden met haar 18-jarige echtgenoot in Amsterdam te hebben verbleven met het doel naar Amerika te vertrekken. Zij zou echter door hem verlaten zijn, waarna zij naar Rotterdam vertrokken is. Door de politie aldaar wordt zij ergens onderdak gebracht. Zij geeft zelf te kennen wel terug te willen keren naar Lodz. Aanvankelijk wil Montefiore haar niet ondersteunen en dreigt zij door de politie over de grens te worden gezet. Pas op uitdrukkelijk verzoek van de Rotterdamse hoofdcommissaris zelf is Montefiore bereid deze vrouw naar Lodz voort te helpen.⁸⁴⁾ Uiteindelijk blijkt Masza Belka met hulp van enkele joodse geloofsgenoten uit Roermond al naar Lodz te hebben kunnen terugkeren.⁸⁵⁾ Waarom Montefiore haar in eerste instantie niet wil helpen, wordt niet duidelijk. Het verhaal van de vrouw moet op de bestuursleden van Montefiore die de aanvragen om ondersteuning behandelen, een dubieuze indruk hebben gemaakt. Zij beseffen wel degelijk dat al die verhalen en gegevens van de passanten in meer of mindere mate met een korrel zout genomen kunnen worden. In de regel schijnen zij zich echter mild tegenover hen op te stellen, getuige de uitspraak van secretaris J.M. Schnitzler:

'Wat nu de passanten-zelfen betreft, wier identiteit in verreweg de meeste gevallen door documenten in hun bezit onderzocht en gestaafd werd - meer konden wij niet verlangen, - het waren niet allen toonbeelden van deugd en [zij] werden na nauwkeurig onderzoek ook niet allen in dezelfde mate ondersteund - doch het waren allen ongelukkigen, ...', want, zoals hij later constateert: '... dat verreweg door de meesten hun leed onverdiend wordt gedragen, omdat het voortspuit uit onverdraagzaamheid en vervolgzucht, waardoor nog steeds honderden ... gedoemd zijn, een zwervend leven te lijden.'⁸⁶⁾

Hoewel Montefiore een snelle expeditie van de emigranten hoog in het vaandel heeft staan, moeten er soms per passant toch een of twee en vanaf 1908 zelfs nog meer etmalen logies en voedsel worden verstrekt. Daarnaast blijkt ook de verstrekking van kleding, schoeisel, reisbiljetten en geld voor onderweg dikwijls noodzakelijk te zijn. Dit gebeurt niet in de laatste plaats om te voorkomen, dat de emigranten aan de grens van het land van vestiging als 'paupers' worden teruggestuurd. In de immigratielanden zit men niet

te wachten op armlastigen. Hoewel er in deze periode nog geen sprake is van echte quoteringsmaatregelen van de kant van de immigratielanden, worden de bepalingen omtrent de toelating van vreemdelingen aangescherpt. Daar is Montefiore zich allengs meer van bewust. Zo beklagt zij zich over de haars inziens onbillijke toepassing van de Aliens Act uit 1905 bij de toelating bij de Britse grens, waardoor veel minder emigranten naar Engeland gezonden kunnen worden.⁸⁷⁾ Zij past daarom zeker in tijden van grote aantallen emigranten een spreidingsbeleid toe. Zo lijkt het in 1900 verstandig om naar Canada, dat op zichzelf niet zo'n grote bevolking heeft, slechts een beperkt aantal emigranten te zenden, liefst met verstand van de landbouw. Argentinië heeft weer meer belang bij de vestiging van ambachtslieden. En omdat de Amerikaanse autoriteiten, naar het bestuur van Montefiore vreest, de immigratie aan banden zullen gaan leggen, moeten de emigranten niet alleen naar New York gedirigeerd worden, maar ook naar onder andere Philadelphia en Baltimore.⁸⁸⁾ Om 'opeenhoping in enkele grote plaatsen stelselmatig te vermijden', laat Montefiore in 1905 1779 mensen vertrekken naar 54 verschillende steden in Canada en Amerika. Ook aan de Duitse grens blijkt men op strenge bepalingen te stuiten. Hier betreft het vooral de doortocht van repatrianten.⁸⁹⁾

Zonodig komen de emigranten in aanmerking voor geneeskundige behandeling. Het gaat hier vaak om infectieziekten, zoals trachoma, een besmettelijke oogziekte, en favus, een besmettelijke hoofdhuidziekte. Bij inspectie aan de grens van de immigratielanden wordt men met dergelijke zichtbare ziektes uit het oogpunt van de volksgezondheid geweerd. Vanaf 1910 maakt Montefiore jaarlijks melding van enige tientallen personen die om deze reden teruggezonden zijn. Na herstel in het ziekenhuis, wat soms maanden kan duren, worden zij weer met hun familie in Amerika verenigd. Ongeneeslijk zieken worden onder geleide naar hun familie in het geboorteland teruggebracht. Niet duidelijk wordt, of deze taak door een vrijwilliger wordt uitgevoerd ofwel door een (bestuurs)lid van Montefiore. In het volgende geval, daterend uit 1907, wordt volstaan met een 'papieren geleide'. Van een gezin bestaande uit een oude moeder en vier volwassen dochters, worden twee meisjes wegens ongeneeslijk trachoma afgekeurd. Zij moeten beiden terugkeren naar Roemenië. Montefiore zorgt ervoor, dat 'de meisjes met krachtige aanbeveling aan den hoofdinspecteur der Jewish Colonization Association te Boekarest [worden] teruggezonden'. Zwakzinnigen tot slot, worden doorgaans in het Rijks-

krankzinnigengesticht opgenomen.⁹⁰⁾

Ziekte zal in alle gevallen onder de emigranten veel leed veroorzaken hebben. Het zal gezinnen voor kortere of langere tijd uiteen gehaald hebben. En in geval van zwakzinnigheid of ongeneeslijke ziekte zal men een gezinslid achter hebben moeten laten in Europa, zoals in het geval hierboven. Zelf ook blijven of repatriëren zal niet altijd tot de mogelijkheden hebben behoord. Nog een van de waarschijnlijk vele schrijnende voorbeelden is dat van een Roemeens gezin bestaande uit een man, zwangere vrouw en vijf kinderen, dat via Londen naar Canada zal reizen. De man is al per stoomboot met drie kinderen op weg naar Londen. De vrouw zal met twee kinderen volgen, wordt echter niet goed en bevalt bij terugkeer in het onderkomen van Montefiore van een dochter. Zij wordt kort daarna ernstig ziek en overlijdt na drie weken. De man keert terug uit Londen. Tot overmaat van ramp worden twee van zijn kinderen ziek en pas na twee maanden kan dit gezin eindelijk naar Louisville vertrekken. De baby vormt daarbij nog een obstakel. Een 'geachte familie' in Rotterdam adopteert het meisje.⁹¹⁾ Zo'n afscheid moet voor de betrokken emigrantenfamilie blijvend pijnlijk zijn.

Een ander probleem voor de emigranten is het onderweg kwijtraken van bagage en verwanten. Dikwijls slaagt Montefiore erin zowel de spullen als de personen op te sporen. Zonodig onderhoudt Montefiore contact met reeds in Amerika gevestigde familie van zieken en andere tijdelijke achterblijvers. Kortom, in de loop der jaren is Montefiore, zoals zij zelf stelt, 'een vraagbaak, een groot informatiebureau voor emigranten, vereenigingen en maatschappijen van vervoer' geworden.⁹²⁾

Op hun vaak lange weg naar Rotterdam kunnen de emigranten op diverse andere problemen stuiten, die ook weer vaak door bemiddeling of hulp van Montefiore tot een goed einde worden gebracht. Zo treedt Montefiore vaak op tegen 'zogenaamde agenten' van vervoersmaatschappijen en reisbureaus zowel in binnen- als buitenland, die de emigranten misleiden en bedriegen. Dit gebeurt op verzoek van en in samenwerking met de buitenlandse zusterverenigingen. Herhaaldelijk roept Montefiore daarvoor ook de hulp in van de politie en de Commissie van Toezicht op het Vervoer en de Doortocht van Landverhuizers. Gedurende de hele periode van 1884 tot 1914 baart dit probleem Montefiore grote zorg en levert het het bestuur veel werk op.⁹³⁾

Elk jaar slaagt Montefiore erin om in samenwerking met de ge-

meentepolitie te voorkomen, dat er geloofsgenoten - kennelijk zwerfend en bedelend langs de straten aangetroffen - over de grens gezet worden.⁹⁴⁾ Ook komt het herhaaldelijk voor, dat er behoeftige, joodse emigranten aan de Nederlandse grens worden opgehouden, omdat zij verstoken blijken van voldoende middelen voor verblijfs- en passagekosten en/of van een politiekaart, ondertekend door een vervoersmaatschappij die zich voor hun oponthoud en overtocht garant stelt.⁹⁵⁾ In dergelijke gevallen wordt Montefiore vaak met succes verzocht zich over deze mensen te ontfermen.⁹⁶⁾ Zij worden dan voorzien van een politiekaart, waardoor Montefiore borg staat voor hun tijdelijke verblijf in Rotterdam en voor hun expeditie. Met zo'n kaart kunnen de emigranten zich tijdens hun oponthoud ook legitimeren.

Al vanaf het prille begin van Montefiores bestaan lukt het het bestuur van de vereniging om forse kortingen te krijgen op de vervoerstarieven. Uiteindelijk doen vrijwel alle stoomboot- en spoorwegmaatschappijen daaraan mee. Hoe groot die kortingen zijn, wordt niet helemaal duidelijk. Mogelijk varieert het reductiepercentage van jaar tot jaar en van de ene tot de andere vervoersmaatschappij. Concurrentieoverwegingen zullen hierin veelal een rol gespeeld hebben. Begin deze eeuw woedt er namelijk een tarievenoorlog in het emigrantenvervoer.⁹⁷⁾ Een paar keer wordt er door Montefiore met succes bij de vervoersondernemers op aangedrongen de joodse passagiers tijdens hun reis van koosjer voedsel te voorzien.⁹⁸⁾

De hulp van Montefiore beperkt zich voornamelijk tot de geloofsgenoten van buiten de eigen gemeente. Hoewel het statutair niet op haar weg ligt, verstrekt zij zelfs geloofsgenoten binnen Rotterdam die niet goed in hun eigen bestaan kunnen voorzien, de middelen om te emigreren.⁹⁹⁾ Al in 1887 wordt bij de jaarlijkse algemene vergadering na lang beraad besloten behoeftigen onder niet-geloofsgenoten in voorkomende gevallen eveneens te steunen.¹⁰⁰⁾ Dat dit geen papieren belofte is, blijkt onder andere uit de hulp die zij biedt bij grote rampen die Rotterdam in zijn geheel treffen. Zoals bijvoorbeeld in het geval van de ramp met het stoomschip de 'Vulturno' van de Uranium Steam Ship Company op 9 oktober 1913. Op die dag breekt er op dit schip, dat een week eerder met 633 personen aan boord uit Rotterdam vertrokken is, een fatale brand uit. Voor 133 opvarenden komt de hulp te laat. Een deel van de overlevenden wordt naar Rotterdam gebracht, waar zij door hulpverleners van Montefiore worden opgevan-

gen.¹⁰¹⁾ Binnen 24 uur weet penningmeester Van Cleeff het inder-
tijd riante bedrag van f 8656,96 binnen te krijgen om de nood te
lenigen, ondanks het feit dat Montefiore zelf in dat jaar ternau-
wernood aan de ondergang ontkomen is.¹⁰²⁾ Een klein jaar later
breekt de Eerste Wereldoorlog uit en wordt Nederland over-
stroomd met honderdduizenden Belgische vluchtelingen. Ook nu
is de nood hoog en biedt Montefiore hulp zonder aanzien des per-
soons en zonder rekening te houden met nationaliteit of ge-
loof.¹⁰³⁾ In de loop van haar bestaan spreidt zij een steeds ruim-
hartiger opvatting van haar taak ten toon. Van een vereniging ter
ondersteuning van joodse behoeftige passanten groeit zij uit tot
een bijna algemene, hulpverlenende instantie voor wie maar in
nood verkeert.

De samenwerking met de verschillende instanties

1. Samenwerking met de Rotterdamse gemeente en politie.
De samenwerking tussen Montefiore en de gemeentelijke instan-
ties in Rotterdam blijft grotendeels beperkt tot schriftelijke con-
tacten. Die betreffen Montefiores collecten, huisvestingsaangele-
genheden en een paar kleine incidenten. De correspondentie aan-
gaande de collecten bestaat voor Montefiore in de beginperiode uit
verzoeken om een gunst en later gewoon uit het vervullen van een
formaliteit. Voor de gemeente zijn de verzoeken van Montefiore
niet veel meer dan hamerstukken noodzakelijk om mogelijke wild-
groei van collecten van al dan niet bonafide liefdadigheidsinstel-
lingen tegen te gaan. Als zich in de ogen van Montefiore een pro-
bleem met de collecten voordoet, namelijk dat andere instellingen
haar het gras voor de voeten hebben weggemaaid door al eerder
in dezelfde week te collecteren, dan kan de gemeente niet veel meer
doen dan een welwillende houding tonen.¹⁰⁴⁾ Montefiore is voor
haar een liefdadigheidsinstelling als alle andere.

Tot 1891 is Montefiore kennelijk in staat geheel voor eigen reke-
ning haar passanten van onderdak te voorzien. In dat jaar doet zij
met succes een beroep op de gemeente voor kosteloze (tijdelijke)
huisvesting van de grote stroom Russisch-joodse emigranten. Dit
gebeurt nogmaals in 1900 voor de joodse emigranten uit Roeme-
nië. Vanaf dat jaar heeft Montefiore permanent - bijna als van-
zelfsprekend - een gebouw van de gemeente in gebruik voor de op-
vang van behoeftige passanten. De beschikbaarstelling van een
ruimte is altijd kosteloos, zonder dat daar door welke betrokken

gemeentelijke dienst dan ook woorden aan vuil worden gemaakt.¹⁰⁵⁾

Op het moment dat Montefiore voor het eerst bij de gemeente voor hulp aanklopt, bestaat zij ruim zeven en een half jaar en heeft zij haar bestaansrecht als nuttige liefdadigheidsinstelling al duidelijk bewezen. Het feit dat de vereniging verklaart dat het om tijdelijke opvang van gestrande emigranten gaat en beslist niet om permanente vestiging,¹⁰⁶⁾ zal voor de gemeente mede een reden geweest zijn om haar verzoek in te willigen. De opvang van potentiële hulpbehoevenden, zwervers en bedelaars helpt immers grote problemen voor de openbare orde voorkomen. De gemeente kan de komst van dergelijke lieden naar Rotterdam niet tegenhouden. Evenmin heeft zij mogelijkheden het persoonlijk welzijn van individuen te waarborgen. In die tijd is iedereen in noodsituaties namelijk aangewezen op mensen uit zijn naaste omgeving of op de particuliere liefdadigheid.

In feite is hier sprake van een welbegrepen wederzijds belang. Enerzijds de Vereniging Montefiore die de gemeente om een gunst vraagt, namelijk kosteloze beschikbaarstelling van een pand voor de opvang van haar passanten. Anderzijds de gemeente Rotterdam die noch de taak noch de middelen heeft om behoeftige buitenlandse emigranten onderdak te verschaffen en weer op weg te helpen, maar wel alle belang heeft bij het handhaven van de openbare orde en bij het hooghouden van de zojuist met moeite verworven goede naam van Rotterdam als inschepingshaven. De emigratie komt tenslotte de economische bedrijvigheid in en rond de haven ten goede. Rederijen en allerhande toeleveringsbedrijven profiteren daar weer van. Vanuit dit oogpunt bezien, is het bruikleen van een gemeentepand aan Montefiore en de daarmee samenhangende kosten van noodzakelijke aanpassingen voor rekening van de gemeente een betrekkelijk goedkope oplossing. Binnen de beperkte mogelijkheden die een gemeente in die tijd op het gebied van de humanitaire hulpverlening had, komt het in feite neer op een subsidie. Zowel het bestuur van Montefiore als het gemeentebestuur zal zich van de wederzijdse afhankelijkheid bewust zijn geweest. In de loop der tijd wordt Montefiore binnen het emigratiewezen en als radertje binnen het netwerk van joodse hulporganisaties in Europa steeds onmisbaarder, mogelijk mede dankzij de welwillendheid van de gemeente Rotterdam, waarvoor zij op haar beurt weer goede diensten bewijst.

Uit de correspondentie rond een enkel incident van 'oneerlijke

concurrentie' waarin Montefiore verzeild raakt, wordt duidelijk hoe het gemeentebestuur tegenover de vereniging staat. In april 1907 komt er bij de gemeente een klacht binnen van de logementhouders Abram Hildebrand en Salomon de Reeder. Montefiore zou volgens de brieven-schrijvers in het haar door de gemeente kosteloos beschikbaar gestelde pand geen passanten meer hebben, maar wel emigranten voor 25% onder het normale tarief onderdak bieden. Daarmee doet zij in feite dienst als gewoon logement. Omdat zij noch huur noch belasting betaalt, is hier sprake van concurrentievervalsing. De heren verzoeken de gemeente daarom aan deze praktijk een einde te maken.¹⁰⁷⁾ De Staatscommissie voor Toezicht op het Vervoer en de Doortocht van Landverhuizers is na onderzoek van de vermeende handelwijze van Montefiore niets gebleken. Wel heeft de HAL in de Paasweek, toen de toevloed van landverhuizers enorm was, 85 personen in het onderkomen van Montefiore laten logeren voor *f* 0,75 per persoon per dag, terwijl het normale tarief tussen de *f* 1,— en *f* 1,25 per persoon per dag ligt. Van deze situatie is inmiddels geen sprake meer. Het lijkt de leden van de Staatscommissie onaannemelijk dat Montefiore dit gedaan zou hebben voor winst ten nadele van de gewone logementhouders. Zij twijfelen er niet aan of een wenk van de gemeente aan het adres van het Montefiorebestuur zal voldoende zijn om herhaling van een dergelijk incident te voorkomen.¹⁰⁸⁾

Daarop legt het gemeentebestuur Montefiore het volgende compromis voor. Mocht er nogmaals sprake zijn van een zo grote toevloed van emigranten, dat zij niet in de gewone logementen ondergebracht kunnen worden, en Montefiore door betrokken ondernemingen verzocht wordt deze mensen op te vangen, dan wil de gemeente haar toestaan in dergelijke noodsituaties mensen te huisvesten. Het openbaar belang is hiermee immers gediend. Voorwaarde is wel dat het College van B&W van te voren van dergelijke gevallen op de hoogte gesteld wordt.¹⁰⁹⁾ Ondanks deze milde toon van de gemeente wil Montefiore nader ingaan op de hele kwestie. De aantijgingen van de klagers kan zij zo nodig met bewijzen weerleggen. Bij de verzorging van de ± 85 klanten van de HAL gedurende het Joodse Paasfeest is het niet haar bedoeling geweest ten koste van andere logementhouders winst te maken. Zij heeft zich hier echter hoofdzakelijk mee ingelaten vanwege de strengere voedingsvoorschriften tijdens het Paasfeest. Met de overige opvattingen en voorwaarden van de gemeente is zij het van ganser harte eens.¹¹⁰⁾

Uit dit incident blijkt dat de gemeentelijke instanties uitgaan van de goede trouw van Montefiore en dat zij de bestuursleden van Montefiore zien als eerbare burgers. Het gemeentebestuur geeft bovendien ruiterlijk toe, dat Montefiore met de opvang van (behoefte) emigranten het openbare belang dient. Moeiteloos neemt de gemeente dan ook een coulante houding aan tegenover Montefiore. Toch schijnt de vereniging zich in deze zaak wat ongemakkelijk te voelen, zo zeer als zij er op gebrand lijkt haar eerbare motieven, haar goede bedoelingen tegenover de gemeente uit te meten. De toon van de brieven van Montefiore aan de gemeentelijke instanties - en dat geldt niet alleen voor dit geval - is in zijn geheel formeel en uiterst beleefd, bij het serviele af. Dat kan heel wel de gebruikelijke schriftelijke omgangsvorm tussen dergelijke instanties rond de eeuwwisseling geweest zijn. Toch heeft het er alle schijn van dat de bijna serviele toon voortvloeit uit het besef dat de Vereniging Montefiore en haar bestuur deel uitmaken van een minderheid binnen de Rotterdamse gemeenschap, hoe respectabel en in een enkel geval zelfs notabel individuele bestuursleden ook mogen zijn.

De contacten tussen de gemeentepolitie van Rotterdam en Montefiore spelen zich hoofdzakelijk af op het vlak van het toelatingsbeleid van emigranten op doortocht. De politie van Rotterdam is namelijk belast met de uitvoering hiervan. De afdeling 'Vreemdelingendienst' is verantwoordelijk voor de in- en uitschrijving van alle zich te Rotterdam vestigende en uit Rotterdam vertrekkende vreemdelingen en voor het toezicht op hen tijdens hun verblijf. Zij moet vreemdelingen zonder voldoende middelen naar hun vaderland voorthelpen en illegalen uitleiden.¹¹¹⁾ Vanaf 1892 neemt de samenwerking tussen beide instanties een hoge vlucht als gevolg van de toenemende problemen rond de landverhuizers. De problemen worden in eerste instantie veroorzaakt door het uitbreken van een cholera-epidemie in Hamburg in 1892, die op het conto wordt geschreven van de Oost- en Middeneuropese emigranten. In 1893 wordt de haven van Hamburg zelfs gesloten. Naar verwachting verplaatst de stroom emigranten, zeer toegenomen onder invloed van de antisemitische politiek in het Russische Rijk, zich naar de andere inschepingshavens, waaronder Rotterdam. Zo ontstaat er in Rotterdam gemakkelijk een *bottle neck*.

Er is de Nederlandse overheid veel aan gelegen de grote stroom landverhuizers in goede banen te leiden en ongewenste elementen,

dat wil zeggen onbemiddelden die in Nederland een zwervend en bedelend bestaan zouden kunnen gaan leiden en aldus een probleem voor de openbare orde zouden kunnen vormen, aan de grens te weren. Een van de maatregelen is om de stoomvaartmaatschappijen verantwoordelijk te houden voor de opvang van de emigranten gedurende hun verblijf in Nederland. Bovendien dienen zij garant te staan voor het vertrek van de emigranten uit Nederland.¹¹²⁾ Daarmee kan de overlast van de kant van de landverhuizers in de steden, met name Rotterdam, tot een minimum beperkt blijven. In feite wordt van de vervoersmaatschappijen verlangd dat zij daadwerkelijk uitvoering geven aan de verplichtingen, verbonden aan de 'doortarief'-biljetten. Financieel hebben de stoomvaartmaatschappijen er alle belang bij het oponthoud in Nederland zo kort mogelijk te laten duren en voor een snelle expeditie zorg te dragen.

Aan de Nederlands-Duitse grensposten als Oldenzaal, Zevenaar en Venlo bestaat in 1893 bij een der betrokken burgemeesters (namelijk die van Oldenzaal in zijn hoedanigheid van hoofd van de politie) en bij diverse ambtenaren onduidelijkheid over het Nederlandse toelatingsbeleid. Talloos zijn de telegrammen van de Koninklijke Marechaussee tussen ieder van hen en de hoofdcommissaris van Rotterdam over de vraag, of persoon X met reiskaarten naar plaats Y van reisagentschap of stoomvaartmaatschappij Z eventueel in het bezit van weinig of geen reisgeld doorgelaten mag worden.¹¹³⁾ In die gevallen waarin het om joodse emigranten gaat, die niet (geheel) op eigen kosten de oversteek kunnen maken of anderszins weinig of geen kans maken tot het gewenste immigratieland toegelaten te worden, wordt door de politie de hulp van Montefiore ingeroepen. Naar het zich laat aanzien door de jaren heen altijd met succes.¹¹⁴⁾

Wat precies de doorslag voor de aanscherping van het toelatingsbeleid heeft gegeven - vrees voor de gevolgen van de cholera-epidemie of voor de almaar aanzwellende stroom van landverhuizers of dat er hoe dan ook een aanscherping van het toelatingsbeleid in de maak was - wordt niet duidelijk. Een feit is dat de mensen die een beroep op Montefiore willen doen, zich vanaf 1892 bij het vreemdelingenbureau van politie aan de Kaasmarkt nr. 4 dienen te melden. De politie is van nu af aan direct verantwoordelijk voor controle en expeditie van dergelijke landverhuizers. Of Montefiore daar nog enige invloed op uit heeft kunnen oefenen, wordt evenmin duidelijk. De bemoeienis die Montefiore wel houdt, is de

zorg voor de emigranten: dat zij voldoende voorzien worden van kleding en schoeisel, geld voor onderweg, vervoersbiljetten; dat zij geneeskundige en administratieve bijstand krijgen en tijdens hun verblijf in Rotterdam aan onderdak en voedsel worden geholpen. Soms wordt haar door de politie gevraagd nieuwe emigranten (aan het Maasstation) af te halen.¹¹⁵⁾ Slechts een enkele keer loopt de expeditie via enkele bestuursleden van Montefiore.¹¹⁶⁾

Vanaf 1900/01 komen de controle en expeditie blijkbaar weer gedeeltelijk in handen van het bestuur van Montefiore, waarbij het nog steeds grote steun ondervindt van de kant van de Rotterdamse politie. De nauwe onderlinge samenwerking blijft gehandhaafd en bestaat voor de rest deels uit de toestemming van de hoofdcommissaris aan de grenspolitie grote groepen Roemeens-joodse emigranten door te laten. Montefiore stelt zich immers met grote financiële hulp van de ICA garant voor hun verblijf in en vertrek uit Nederland.¹¹⁷⁾ En voor een deel bestaat de samenwerking er uit dat Montefiore betrokken wordt bij het slechten van geschillen tussen emigranten enerzijds en scheepsagenten of logementhouders anderzijds. De zaak wordt dan door haar uitgezocht en in der minne geschikt, veelal door een (aanvullende) financiële bijdrage.¹¹⁸⁾

Hoe de samenwerking is geweest tussen de bestuursleden van Montefiore en het politiepersoneel: hartelijk en vlotjes of juist stroef en moeizaam, onttrekt zich aan onze waarneming. Uit de aard van de samenwerking mag men aannemen, dat de contacten vaak mondeling zijn verlopen.¹¹⁹⁾ Van een weelderige correspondentie tussen Montefiore en de hoofdcommissaris van Rotterdam blijkt geen sprake te zijn. Maar in de correspondentie tussen deze hoofdcommissaris en de grensposten wordt Montefiore herhaaldelijk vermeld als liefdadigheidsinstelling waarop men in probleemgevallen met joodse behoeftige emigranten een beroep kan doen. *En passant* blijkt daaruit vertrouwen van de hoofdcommissaris in en zijn respect voor de vereniging. Kennelijk wil hij Montefiore ook van dienst zijn. Zo dringt hij er bij de burgemeester van Oldenzaal met klem op aan maatregelen te nemen tegen toelating van al te slecht geklede Russische joden met kaarten voor de Harwichboten. Zij worden daarop namelijk niet toegelaten en nemen dan hun toevlucht tot de politie, 'die hen in overleg met het bestuur der Montefiore vereeniging van kleeren en nachtverblijf voorziet ...' Tevens zou de burgemeester van Oldenzaal er beter op kunnen toezien, dat wel behoorlijk geklede Russische joden rechtstreeks naar

Hoek van Holland gestuurd worden. Dan hoeven zij Rotterdam helemaal niet aan te doen. Met de juiste maatregelen kan voorkomen worden dat Rotterdam en Hoek van Holland verzamelplaatsen van 'paupers' worden.¹²⁰⁾ De politie van Rotterdam stelt kennelijk een vlotte doorstroming van de emigranten op prijs uit het oogpunt van handhaving van de openbare orde en voor liefdadigheidsinstellingen als Montefiore uit het oogpunt van kosten.¹²¹⁾

Voor de steun van de gemeentepolitie van Rotterdam betuigt Montefiore jaar in jaar uit haar lof en dankbaarheid. Dit zou niet meer dan een formaliteit, een beleefdheidsfrase kunnen zijn. Het gebeurt namelijk naast dankzegging aan alle mogelijke instanties die haar in het afgelopen boekjaar gesteund hebben. Aan de andere kant blijkt uit de stukken niet dat er ooit sprake is geweest van een vervelend incident tussen Montefiore en de politie. Duidelijk is wel dat voor een behoorlijke taakuitoefening de beide instanties kunnen profiteren van een goede onderlinge samenwerking. De politie bespaart zich de nodige rompslomp, als zij niet hoeft over te gaan tot uitzettingen van ongewenste vreemdelingen. Montefiore wil op haar beurt de problemen van zoveel mogelijk geloofsgenoten op doortocht bevredigend oplossen, waarvoor zij gedeeltelijk op medewerking van de politie aangewezen is. De samenwerking door de jaren heen lijkt geslaagd.

2. De betrekkingen met de joodse gemeenschap.

De contacten met het bestuur van de Nederlands Israëlitische Gemeente in Rotterdam verlopen voor de afhandeling van formele zaken schriftelijk. Van directe, mondelinge contacten is geen spoor te vinden, hoewel daarvan ongetwijfeld sprake zal zijn geweest. De contacten betreffen voornamelijk verzoeken van Montefiore om haar collecte de eerstkomende sabbat in beide Rotterdamse synagogen af te kondigen en bij de geloofsgenoten aan te bevelen. Door de jaren heen wordt aan dergelijke verzoeken zonder bedenkingen voldaan.¹²²⁾

Bij de overige verzoeken van Montefiore gericht aan het kerkbestuur ligt de zaak doorgaans moeilijker. In 1884, vlak na de oprichting, komt Montefiore bijvoorbeeld met het verzoek om een bijdrage van de kerkelijke gemeente. Dit verzoek wordt van de hand gewezen op grond van de volgende argumenten: dat Montefiore het kerkbestuur nooit haar statuten heeft toegestuurd, waaraan het dus ook nooit zijn goedkeuring heeft kunnen verlenen; dat het Nederlands Israëlitisch Armbestuur op zijn begroting een post

voor passanten heeft; dat het Armbestuur al door een subsidie van de gemeente gesteund wordt; en dat het niet zo kan en mag zijn, dat het kerkbestuur aan twee verschillende instellingen voor een en hetzelfde doel subsidie verleent.¹²³⁾ Op de begroting van het Nederlands Israëlitisch Armbestuur komt in de periode 1887-1894 inderdaad een post 'passanten' voor van zo'n *f* 35,- gemiddeld per jaar op een totale begroting van rond de *f* 15.000,- per jaar.¹²⁴⁾ Dit kon nooit meer zijn dan een druppel op de gloeiende plaat voor de enorme stromen Oosteuropes-joodse emigranten, waarmee Rotterdam geconfronteerd werd.

In 1890 volgt wel een kerkelijke erkenning van Montefiore als liefdadigheidsinstelling. De voorzitter van het kerkbestuur verklaart na enig debat in de vergadering echter uitdrukkelijk, dat 'zulke erkenning volstrekt geene rechten op subsidie of andere gemeenteonderstand medebrengt'.¹²⁵⁾

Aan de inwilliging van Montefiores verzoeken tussen 1891 en 1900 voor het lenen en opslaan van meubilair verbindt het kerkbestuur uitdrukkelijk de voorwaarde, dat dit gebeurt 'tot aan wederopzegging toe en tegen afgifte van een ontvangbewijs' en dat het meubilair 'in behoorlijken staat en goed gereinigd' wordt terugbezorgd. Geen enkele aansprakelijkheid aanvaardt het kerkbestuur voor de opslag van Montefiores ameublement.¹²⁶⁾ De voorwaarden zijn niet onredelijk, maar liggen zelfs voor de hand.

Irritatie valt bij Montefiore waar te nemen in het geval, dat er voor zitplaatsen in de bijkerk op Grote Verzoending voor twee wat langer bij Montefiore verblijvende emigranten *f* 1,50 per persoon betaald moet worden. In de eerstkomende vergadering van het kerkbestuur wordt naar aanleiding van de betrokken brief van Montefiore besloten aan enkele passanten op de secretarie gratis zitplaatsbewijzen uit te reiken.¹²⁷⁾ Hier toont het kerkbestuur zich uiteindelijk toegeeflijk.

Al met al ontstaat de indruk dat het kerkbestuur zich terughoudend, zelfs soms benepen tegenover Montefiore opstelt. Bij de behandeling van haar verzoeken is het kerkbestuur er vooral op bedacht zich tegen mogelijk (financieel) ongunstige gevolgen in te dekken. Deze formele opstelling is begrijpelijk. Het kerkbestuur moet waken over de kerkelijke bijdragen van de gemeenteleden en ze alleen daaraan uitgeven, waarvoor zij geïnd worden. Als de gemeenteleden vinden, dat Montefiore financieel gesteund moet worden, dan kan ieder individueel lid dit naar eigen inzicht en vermogen zelf doen. Moeilijker te verklaren is de uiterst formele gang van za-

ken - bovendien in zeer formele bewoordingen - rond de talloze verzoeken voor het afkondigen van de aankomende collecten en rond al die andere kwesties. In een zo relatief kleine joodse gemeenschap als de Rotterdamse zou men verwachten dat er onder de elite sprake is van een 'ons-kent-ons'-situatie. En dat verzoeken van Montefiore in een aantal gevallen wel mondeling doorgespeeld kunnen worden, als men elkaar bij toeval ontmoet.

Opvallend is ook dat er bij de jaarlijkse algemene vergaderingen nooit een woord van dank wordt uitgesproken aan het adres van het Nederlands Israëlitisch Kerkbestuur. Al met al lijken de betrekkingen tussen het bestuur van Montefiore en het kerkbestuur niet allerhartelijkst.

In Rotterdam is er ook een afdeling van de Alliance Israélite Universelle (AIU). Er zijn raakvlakken met Montefiore op het gebied van taak en doelstelling, namelijk nuttig werkzaam zijn voor de joden die door vervolging of door anderszins slechte omstandigheden huis en haard hebben moeten verlaten en nu Rotterdam aandoen. De twee instellingen weten zich verwant, werken enigszins samen en spreken nu en dan dank en waardering voor elkaar uit. De bestuursleden bezoeken onder andere elkaars algemene jaarvergaderingen. Zo blijken mr. G. Polak Daniels en J. Ferares jr., respectievelijk voorzitter en secretaris van de Rotterdamse AIU, lid te zijn van Montefiore en maken zij een enkele keer deel uit van de jaarlijks opnieuw ingestelde kascontrolecommissie.¹²⁸⁾

Verder is de Alliance nooit direct betrokken gebleken bij de expeditie of opvang van emigranten. Er is in een enkel geval echter wel sprake van indirecte samenwerking. Blijkens een brief van de Rotterdamse AIU aan de hoofdcommissaris is Montefiore in 1893 als uitvoerend comité van de AIU opgetreden. Voor rekening van de Alliance heeft Montefiore met hulp van de politie van Rotterdam de expeditie van 'talrijke joodsche emigranten die deze gemeente transiteerden' verzorgd.¹²⁹⁾ In 1893 krijgt de Rotterdamse AIU namelijk voor dit doel f 1600,- van het 'Comité tot ondersteuning van Russische uitgewekenen' in Den Haag, een van de tijdelijke comité's die naar aanleiding van de pogroms in Rusland in 1891/92 opgericht worden ter leniging van de nood van Russisch-joodse vluchtelingen.¹³⁰⁾ Dergelijke comité's die niet in haven- of grensplaatsen zijn gevestigd, hebben zelf nauwelijks te maken met de daadwerkelijke opvang en expeditie van de behoeftige, uitgeweken joden voor wie zij een inzamelingsactie hebben opgezet. De

opbrengst daarvan wordt daarom onder auspiciën van de AIU-Nederland verdeeld onder de comité's¹³¹⁾ die op grond van hun geografische ligging het meest voor de uitgewekenen kunnen doen.

3. De samenwerking met de zusterverenigingen in binnen- en buitenland.

Begin jaren negentig bestaan er in Nederland naast Montefiore geen andere passantenverenigingen. Slechts van enkele tijdelijke comité's ten behoeve van joodse vluchtelingen uit Rusland ontvangt Montefiore geldelijke steun. In verband met dit Russisch-joodse vluchtelingenprobleem is vermoedelijk de relatief omvangrijke correspondentie met buitenlandse comité's ontstaan, waarop in 1894 op de jaarvergadering van Montefiore gewezen wordt. Sindsdien ontvangt zij voortdurend van 'analoge vereenigingen in het buitenland bewijzen, dat de werkkring van *Montefiore* zeer gewaardeerd wordt'.¹³²⁾ Vermoedelijk betreft het hier een groeiende naamsbekendheid van Montefiore in het buitenland en enkele wederzijdse verzoeken om steun.

Naar aanleiding van de Roemeens-joodse uittocht in 1900 komt er tussen Westeuropese joodse gemeenschappen langzamerhand in gestructureerd overleg enige coördinatie van de opvang en expeditie van geloofsgenoten op doortocht tot stand. Allereerst ontstaan er in de doorgangslanden passantenverenigingen à la Montefiore. Zo komen in Nederland rond 1903 onder andere de Grensvereniging voor Emigranten en de vereniging Hachnosas Ourechiam te Amsterdam van de grond.¹³³⁾ Vermoedelijk breekt bij de joodse gemeenschappen het besef door, dat de joodse emigratiestromen uit Oost-Europa zullen voortduren en dat voor een goed georganiseerde begeleiding en afwikkeling hiervan niet langer volstaan kan worden met wat inzamelingsacties van tijdelijke comité's. Daarbij wordt tegelijkertijd duidelijk, dat de meest effectieve hulp het meest efficiënt tot stand gebracht kan worden in goed onderling overleg tussen de joodse instellingen die zich verantwoordelijk hebben gesteld voor de hulpbehoevende geloofsgenoten op doortocht.

Vanaf 1900 worden de contacten van Montefiore met de buitenlandse joodse hulporganisaties dan ook intensiever. Dit mag blijken uit de 'cosmopolitische correspondentie' met wel 80 verschillende zusterverenigingen en instellingen.¹³⁴⁾ Het betreft hier in eerste instantie (verzoeken om) informatie omtrent vermiste personen of zoekgeraakte bagage, contacten met alle mogelijke bureau-

cratische instellingen, dankbetuigingen en blijken van waardering van emigranten en zusterverenigingen.¹³⁵⁾ Daarnaast ontstaan er met zowel de buiten- als binnenlandse zusterverenigingen in toenemende mate financiële betrekkingen. Op hun kosten verzorgt en expedieert Montefiore passanten van hen. Afgezien van de enorme financiële hulp van de ICA te Parijs kunnen de bedragen die met deze 'omzetten met de zusterverenigingen' gemoeid zijn, behoorlijk oplopen, tot bijvoorbeeld een bedrag van ruim f 15.000,- in 1908.¹³⁶⁾

Binnen het Nederlandse jodendom ontstaat rond 1912 - mogelijk al eerder - de roep om coördinatie en centralisatie tussen de passantenverenigingen, waarbij het initiatief niet blijkt uit te gaan van Montefiore, wat men gezien haar lange staat van dienst zou verwachten, maar van de 'Commissie tot centralisatie van alle in den landen bestaande passantenverenigingen'. Het secretariaat ervan blijkt in handen van Hachnosas Ourechiam Amsterdam te zijn.¹³⁷⁾ Voorlopig wordt dit streven echter niet gerealiseerd, doordat juist Montefiore geweigerd zou hebben te fuseren.¹³⁸⁾ Na de Eerste Wereldoorlog lijken de passanten- en emigrantenverenigingen zich verenigd te hebben in het Centraal Bureau voor Joodsche Transmigrantenverenigingen in het gebouw van Montefiore.¹³⁹⁾ Pas in 1938 wordt Montefiore opgeheven om op te gaan in het Comité voor Joodsche vluchtelingen.¹⁴⁰⁾

De balans

In de tweede helft van de negentiende eeuw groeit Rotterdam uit tot een belangrijke inschepingshaven voor emigranten uit Midden- en Oost-Europa. In de periode 1880-1914 bevinden zich onder hen veel joden die uit economische en/of politieke motieven hun geboorteland verlaten. Naar aanleiding van de grote stroom Russisch-joodse vluchtelingen die begin jaren tachtig Nederland aandoet, groeit het besef onder de Rotterdams-joodse gemeenschap, dat ondersteuning op grote schaal van hulpbehoevenden op doortocht niet langer aan individuele gastgezinnen overgelaten kan worden. Er is behoefte aan een permanente instelling, die effectief de nodige hulp kan bieden. De joodse gemeenschap in Rotterdam telt immers in die tijd maar zo'n 6500 zielen en Rotterdam zou als emigratiehaven in de toekomst vaker met forse aantallen hulpzoekenden geconfronteerd kunnen worden. Zo wordt in november 1883 de 'Montefiore Vereeniging tot ondersteuning van behoeftige passanten' opgericht, de eerste passantenvereniging in Nederland.

Het doel van de Vereniging Montefiore is om behoeftige, Israëlitische vreemdelingen die Rotterdam aandoen, te ondersteunen en zonodig voor hen een onderkomen in te richten. In de loop der jaren blijkt de vereniging een steeds ruimhartiger opvatting van haar taak als passantenvereniging ten toon te spreiden. Zo geeft zij bewust hulp aan niet-Israëlitische vreemdelingen en zelfs aan behoeftigen die Rotterdam niet aandoen. Ook bij rampen die de Rotterdamse gemeenschap in zijn geheel treffen, verleent Montefiore zonder bedenkingen hulp. Daarmee groeit zij in de eerste dertig jaar van haar bestaan uit tot een liefdadigheidsinstelling die open staat voor wie maar in nood verkeert, zonder aanzien des persoons, geloof of nationaliteit. In de praktijk blijkt Montefiore overigens voornamelijk werkzaam te zijn voor de eigen geloofsgegoten uit het oogpunt van de joodse traditie. Met haar bestaan institutionaliseert de vereniging op collectieve basis de religieuze plicht van *hachnosas ourechim* van de individuele leden/gezinnen van de Nederlands Israëlitische Gemeente in Rotterdam.

De belangrijkste werkzaamheden van Montefiore hebben betrekking op de verzorging van de passanten in al haar facetten. Daarvoor werft zij fondsen, houdt zij een administratie bij en onderhoudt zij een passantenverblijf. Eveneens voert zij een steeds uitgebreidere correspondentie met allerlei gemeentelijke instanties, overheden en binnen- en buitenlandse zusterorganisaties.

Bij nadere beschouwing van de aantallen, de geografische en sociale afkomst, de motieven voor emigratie en de bestemming van de 'doelgroep' van Montefiore, komen wij tot de volgende bevindingen. In de periode van de oprichting van Montefiore in 1883 tot aan het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog worden in totaal ongeveer 45.000 à 46.000 personen door haar ondersteund. Na de eeuwwisseling is het gemiddeld aantal ondersteunden per jaar beïndrukkend hoger dan in de voorafgaande periode. Dit is waarschijnlijk een gevolg van de aanzuigende werking die uitgaat van een toenemende naamsbekendheid.

Het leeuwedeel van de ondersteunden blijkt te bestaan uit Russisch/Poolse, Roemeense en in mindere mate uit Oostenrijks-Hongaarse joden. Dit strookt met de bevindingen uit de internationale literatuur, waar gesproken wordt over deze drie belangrijkste reservoires van joodse emigrantanten. De motieven van deze mensen om hun geboorteland te verlaten, zijn van politieke en/of economische aard. Opvallend is dat naast deze drie groepen passanten circa een vijfde van het aantal door Montefiore geholpen passanten uit

Nederlandse joden bestaat, voornamelijk diamantwerkers.

Over de sociale achtergrond of de beroepen van de passanten zijn weinig betrouwbare cijfers beschikbaar. Zij berusten louter op de gegevens die door de passanten zelf verstrekt zijn en die niet of nauwelijks door Montefiore te verifiëren zijn. Voor de eerste twintig jaar van Montefiores bestaan blijken de mannelijke ondersteunden voor ongeveer 60% uit arbeiders te bestaan, voor 5 à 10% uit 'geestelijken' en voor 30 à 35% uit kooplieden. Voor vrouwen en kinderen geldt vrijwel altijd de aantekening 'zonder beroep'.

De bestemming van de emigranten die door Montefiore ondersteund worden, is in de meeste gevallen de Verenigde Staten, in mindere mate Canada, Engeland en ook wel Argentinië. Repatrianten zijn in de meeste gevallen Russische joden, enerzijds doordat zij in groteren getale hun geboorteland hebben verlaten, anderzijds doordat zij kennelijk enige hoop hebben kunnen koesteren in hun geboorteland alsnog een bestaan op te bouwen. Dit versterkt de indruk dat economische omstandigheden voor Russische joden een belangrijk, zo niet het belangrijkste motief voor emigratie was.

De inkomstenbronnen van Montefiore zijn erg variabel en weinig structureel. De contributies en de collecten brengen minder op dan gehoopt. De eerste door een (te) laag geacht ledental, de laatste door een zekere collectemoedigheid bij de Rotterdamse burgerij. Blijkbaar zit er weinig rek in wat de Rotterdams(-joods)e gemeenschap aan liefdadigheid in het algemeen en aan Montefiore in het bijzonder uit kan of wil geven. In acute noodsituaties echter blijkt Montefiore doorgaans giften uit alle mogelijke inzamelingsacties te kunnen verwerven. Van vaste, jaarlijks terugkerende subsidies uit welke hoek dan ook is overigens geen sprake. Incidentele bronnen van inkomsten worden gevormd door giften, legaten en opbrengsten uit speciale acties. Gezien de wankele financiële basis moet het haast onmogelijk zijn geweest om telkens weer een sluitende begroting op te stellen. De uitgavenposten, bepaald door het aantal hulpzoekenden dat een beroep op Montefiore zou doen, zullen goeddeels onvoorspelbaar zijn geweest.

De dagelijkse omgang met de passanten omvat na aankomst bij Montefiore allereerst het vervullen van enige administratieve formaliteiten, waarna een onderzoek naar hun 'hulpwaardigheid' plaatsvindt. Daarbij probeert Montefiore uit te vinden, of de hulpvrager terecht een beroep op de liefdadigheid doet, hoe geloof-

waardig zijn verhaal is en in hoeverre hij zelf zijn reis- en verblijfkosten kan bekostigen. De opvang bestaat uit het verstrekken van voedsel en onderdak, als niet op de dag van aankomst tot expeditie overgegaan kan worden. Daarnaast wordt zo nodig voorzien in schoeisel, kleding, passagebiljetten, reisgeld voor onderweg en geneeskundige behandeling, kortom in alles, waardoor de mensen goed voorbereid naar het land van vestiging doorgezonden kunnen worden en weinig risico lopen aan de grens teruggestuurd te worden. Als de hulpzoekenden door zichtbare ziekteverschijnselen, door psychische gestoordheid of lichamelijke gebreken geen kans maken in een van de immigratielanden toegelaten te worden, worden zij onder begeleiding gerepatrieerd.

Voor de aanmelding en het eventuele verblijf van de passanten en voor de overige administratieve werkzaamheden heeft Montefiore al snel na de oprichting een ruimte gehuurd. Daarnaast krijgt Montefiore in 1891 kosteloos een gemeentepand ter beschikking. Van 1893 tot 1900 lijkt Montefiore niet meer over eigen huisvesting te beschikken. Het secretariaat is in die periode ondergebracht bij een politiedienst. De administratieve afhandeling van Montefiores passanten vindt dan plaats in samenwerking met de politie van Rotterdam. Vanaf 1900 heeft zij permanent een gemeentepand in bruikleen voor de opvang van passanten en voor de administratie.

Voor het draaiend houden van de vereniging als liefdadigheidsinstelling en door de aard van de werkzaamheden onderhoudt Montefiore betrekkingen met veel instanties binnen zowel de burgerlijke als de joodse gemeenschap in Rotterdam. Het beschikbare bronnenmateriaal werpt enig licht op het functioneren van de Vereniging Montefiore binnen deze gemeenschap.

De verhouding tussen Montefiore en het College van Burgemeester en Wethouders en de politie van Rotterdam is er een van over en weer welbegrepen eigenbelang, sterker nog van wederzijdse afhankelijkheid. Zowel de gemeente als de politie van Rotterdam hebben uit het oogpunt van de openbare orde belang bij een goede doorstroming van de emigranten op doorreis en bij de opvang van gestrande emigranten. Montefiore heeft het gemeentebestuur nodig in verband met haar collecten, maar belangrijker nog voor een gemeentepand voor de opvang van haar passanten. Om uitzetting van buitenlandse geloofsgenoten te voorkomen of juist om toelating aan de Duitse grens te bewerkstelligen, is de

hulp van de politieautoriteiten voor Montefiore vaak onontbeerlijk. De wederzijdse betrekkingen lijken niet verder te gaan dan deze belangenverstrengeling.

De toon van de correspondentie is formeel en uiterst beleefd, van de kant van Montefiore bij het serviele af, en van de kant van zowel het gemeentebestuur als de hoofdcommissaris getuigend van respect. Het is een liefdadigheidsinstelling waarop gerekend kan worden, waar zaken mee gedaan kunnen worden. Hoe geëmancipeerd en hoe geassimileerd het Nederlandse jodendom in de loop van de negentiende eeuw ook geworden mag zijn, de enigszins serviele toon van de Vereniging Montefiore tegenover de burgerlijke overheden verraadt het besef onder de joodse gemeenschap slechts een minderheid te zijn in een (nog) niet gelijkwaardige, mogelijk zelfs kwetsbare positie. Mede gezien de jaarlijks door Montefiore uitgesproken woorden van dank aan het adres van het gemeentebestuur en de politie van Rotterdam, lijkt de samenwerking geslaagd.

De verhouding met de joodse gemeenschap in Rotterdam, in het bijzonder met het Nederlands Israëlitisch Kerkbestuur is moeizamer. Het kerkbestuur stelt zich zeer formeel, zelfs terughoudend op, als verzoeken van Montefiore ongunstige (financiële) gevolgen zouden kunnen hebben voor de joodse gemeente. Het uiterst formele karakter van de onderlinge betrekkingen wekt enige verbazing. Men zou verwachten dat binnen de relatief kleine Rotterdams-joodse gemeenschap betrekkingen tussen de leden van de sociale bovenlaag soepeler lopen, omdat men elkaar allemaal kent. Opvallend is dat tijdens de jaarlijkse algemene vergaderingen het bestuur van Montefiore nooit zijn dank betuigt aan het Nederlands Israëlitisch Kerkbestuur noch aan de Rotterdams-joodse gemeenschap in haar geheel. Dit wil overigens niet zeggen dat Montefiore door de eigen geloofsgemeenschap in de steek wordt gelaten. Er is sprake van samenwerking met het Nederlands Israëlitisch Armbestuur en de betrekkingen met de lokale afdeling van de Alliance Israélite Universelle lijken goed, hoewel bronnenmateriaal daaromtrent schaars is.

Teleurgesteld is het bestuur van Montefiore in de geringe belangstelling van de joodse gemeenschap in Rotterdam, die vooral tot uitdrukking zou komen in het lage ledental. Bovendien bestaat dat voor ongeveer een zesde deel uit niet-joden. Het ledental omvat in de periode 1884-1914 gemiddeld zo'n 130 leden. Het is maar de vraag of dit aantal echt zo bedroevend laag moet worden

geacht, als men in aanmerking neemt dat er wel vijftien joodse liefdadigheidsinstellingen in Rotterdam zijn, waaraan men zijn kracht en geld kan spenderen. Het ledental blijft relatief gezien wel achter bij de groei van de joodse bevolking van zo'n 6500 rond 1880 tot zo'n 10.000 rond 1910. Het bestuur van Montefiore voelt zich door de geringe belangstelling miskend. Zij behoedt door haar werk de joodse gemeenteleden immers voor het vaak als lastig ervaren bezoek van passanten en ook door bevordering van een snelle expeditie voor onnodig hoge kosten voor de opvang van behoeftige vreemdelingen. Juist doordat Montefiore zich zo gewetensvol van haar taak kwijt - zij onttrekt de passanten door opvang in een eigen onderkomen en door bevordering van een snelle expeditie aan het straatbeeld - ontnemt zij de burgers het zicht op de noodzaak van het bestaan van een vereniging als Montefiore.

In het netwerk van buitenlandse passantenverenigingen gaat Montefiore vanaf 1900 een prominente rol spelen. De situatie voor joden in Roemenië is dan zo ernstig, dat Montefiore desgevraagd de taak op zich neemt om de opvang en expeditie van duizenden van hen te verzorgen. Daarna worden de contacten tussen Montefiore en de buitenlandse zusterverenigingen nog intensiever. De samenwerking verloopt kennelijk naar wens, want tijdens de jaarlijkse algemene vergaderingen wordt gesproken over de vele dankbetuigingen die Montefiore uit het buitenland ontvangt en betuigt zij op haar beurt de zusterverenigingen weer haar dank.

Met de aan het begin van de twintigste eeuw opgerichte passantenverenigingen in Amsterdam en in de grensplaatsen is er sprake van samenwerking. Op kosten van deze verenigingen verzorgt en expedieert Montefiore hun passanten zoals zij dat ook al deed voor de buitenlandse zusterorganisaties. Verder blijkt er onderling contact te bestaan met als doel tot coördinatie en centralisatie van het passantenwerk te komen. Tot aan de Eerste Wereldoorlog overigens nog zonder succes.

Na deze samenvatting van de bevindingen is het tijd om terug te komen op de bredere vraagstelling uit de inleiding. Namelijk, in hoeverre de in de internationale literatuur vigerende opvatting over de negatieve houding van de Westeuropese joodse gemeenschappen tegenover hun in groten getale op drift geraakte Oosteuropese geloofsgenoten van toepassing is op de Vereniging Montefiore als representant van de joodse gemeenschap in Rotterdam? De opvatting in de internationale literatuur houdt in, dat *gesettle-*

de Westeuropese joden rond de eeuwwisseling gekant waren tegen de komst van grote groepen Oosteuropese joden in hun midden. Zij zouden vrezen op een lijn gesteld te worden met deze vreemd geklede, Jiddisch-sprekende geloofsgenoten. Ook zou er angst bestaan, dat eventuele vestiging van deze mensen antisemitisme onder de medeburgers zou aanwakkeren, waardoor hun eigen positie van gelijke burgers aan het wankelen gebracht zou kunnen worden. Dit zouden de motieven zijn om de Oosteuropese geloofsgenoten na aankomst zo snel mogelijk naar elders voort te helpen. Ook voor Montefiore geldt, dat zij een snelle expeditie van de passanten hoog in het vaandel heeft staan. Maar is dat wel zo vreemd? Getuigt het eigenlijk niet van realisme? Is het eigenlijk niet een kwestie van kostenbesparing - een liefdadigheidsvereniging komt immers altijd geld te kort? En is het eigenlijk niet zo, dat men nergens, toen niet en nu niet, zit te wachten op grote aantallen mensen die moeten leven op kosten van de gemeenschap? Dit alles neemt niet weg, dat het bestuur van Montefiore ofwel de Rotterdams-joodse gemeenschap de vestiging van veel geloofsgenoten als een bedreiging voor de eigen positie gezien kan hebben. Je kunt nu eenmaal niet in de hoofden en de harten van de betrokkenen kijken.

Toegegeven, enkele brieven gericht aan B&W en de hoofdcommissaris van Rotterdam, waarin de nadruk gelegd wordt op de tijdelijke opvang en de bevordering van een snelle expeditie van de emigranten, zouden in die richting kunnen wijzen. Ook tegenover de geloofsgenoten wordt tijdens de jaarlijkse algemene vergaderingen op het belang van een snelle expeditie gewezen. Echter, de nadruk ligt in dit gezelschap toch veel meer op de joods-religieuze plicht tot *hachnosas ourechiem*. Bovendien geeft het bestuur van tijd tot tijd te kennen, dat het veel meer gezonde, sterke en hardwerkende passanten die wellicht in Rotterdam hun brood hadden kunnen verdienen, had willen steunen, als de middelen het maar hadden toegelaten. Inderdaad zijn er enkele voorbeelden van passanten die in Rotterdam aan het werk gaan. Angst voor bedreiging van de eigen positie als gevolg van de komst van zoveel Oosteuropese geloofsgenoten - de minder nobele drijfveer uit de literatuur - is niet aantoonbaar. Zeker als alle moeite in aanmerking wordt genomen die door het bestuur van Montefiore gedaan is om de passanten weer op weg te helpen en de vereniging draaiend te houden, dan slaat de balans door ten gunste van de vervulling van de joods-religieuze plicht van *hachnosas ourechiem*.

NOTEN

1) Dit artikel is een verkorte versie van: E.M.J. van Schip, Montefiore Vereniging tot ondersteuning van behoeftige passanten. Een onderzoek naar het functioneren in de periode van 1883 tot 1914 (Ongepubliceerde doctoraalscriptie Rijksuniversiteit Leiden) (Leiden 1995).

De oorspronkelijke hoofdstukindeling is in dit artikel nagenoeg gehandhaafd. De scriptie is voorzien van bijlagen omtrent statuten en bestuursleden, levert aanmerkelijk meer details en is uittrentreuren geannoteerd. De noten zijn hier tot een minimum beperkt. Zo wordt af en toe rechtstreeks naar de bronvermeldingen in de noten van de scriptie verwezen. In plaats van verwijzingen naar de vindplaats van de 'jaarverslagen' is volstaan met verwijzingen als: 'jaarverslag' over jaar X. Zie voor de vindplaats in de verschillende kranten het 'Overzicht van de verslagen van de jaarlijkse algemene vergaderingen' achteraan. Voor het overige is veelal volstaan met verzamelnoten per alinea of zelfs per paragraaf.

2) D. Hoogeveen, 'Steerage from Rotterdam. Three centuries of emigration', *Saskatchewan Genealogical Society Bulletin* 6 (1975) 14-18; L.A. van der Valk, 'Landverhuizersvervoer via Rotterdam in de 19e eeuw', *Economisch- en Sociaal-Historisch Jaarboek* 39 (1976) 148-171; A.D. Wentholt, *Brug over de oceaan. Een eeuw geschiedenis van de Holland Amerika Lijn* - met medewerking van C. Borstlap. - (Rotterdam 1973) en C. Zevenbergen, *Toen zij uit Rotterdam vertrokken. Emigratie uit Rotterdam door de eeuwen heen* (Zwolle z.j. (1990)).

3) Voor deze laatste opmerking: M. Wischnitzer, *To dwell in safety. The story of Jewish migration since 1800* (Philadelphia 1948) 44. Het voorgaande van deze paragraaf is gebaseerd op bovengenoemde werken van Hoogeveen, Van der Valk, Wentholt en Zevenbergen.

4) De informatie over de Russisch-joodse emigratie tussen 1880 en 1914 is gebaseerd op: *Encyclopaedia Judaica* XIV [Eds. in chief C. Roth and G. Wigoder] (Jeruzalem 1972) k. 441-458; L.P. Gartner, *The Jewish immigrant in England, 1870-1914* (Londen 1960); M.R. Marrus, *The unwanted. European refugees in the twentieth century* (New York 1985); P. Visser, Broeders en vreemdelingen. Een studie van de opvang van Oost-Europese joodse immigranten in de jaren 1881-1933 tegen de achtergrond van het Nederlands-joodse acculturatieproces (Ongepubliceerde doctoraalscriptie Universiteit van Amsterdam) (Amsterdam 1988) en: M. Wischnitzer, *To dwell in safety*.

5) De Alliance Israélite Universelle (AIU) is in 1860 in Parijs opgericht door reeds geëmancipeerde en geassimileerde joden. Het hoofdkantoor was gevestigd in Parijs en in tal van andere steden in Europa had de Alliance onderafdelingen. Zij stelde zich tot doel geloofsgenoten elders in de wereld effectief te steunen waar zij te lijden hadden van antisemitisme, hun emancipatie te bevorderen en zich in te zetten voor hun 'morele verheffing'. Daartoe bewoog zij zich in eerste instantie op het diplomatieke

vlak met als hoogtepunt het Congres van Berlijn in 1878. Zij ijverde voor verbetering van de wettelijke status van vooral Oosteuropese joden. Voor joden die wilden emigreren zocht zij in samenwerking met andere joodse instellingen naar gebieden voor immigratie eerst binnen maar later ook buiten Amerika. Daarnaast ontplooidde zij zowel in Oost-Europa als in de Arabische wereld activiteiten ter verbetering van het onderwijspeil van de geloofsgenoten aldaar. *Encyclopaedia Judaica* I, k. 648-651. Marrus, *The unwanted*, 33: voor hulp van de AIU aan Roemeense vluchtelingen.

6) Naast bovengenoemde werken van Gartner, Marrus, Visser en Wischnitzer is de informatie over Roemenië mede gebaseerd op: J. Kissman, *Studies in the history of Rumanian Jews in the 19th and the beginning of the 20th centuries*. - Yiddish text with a summary in English. - (New York 1944) en *Encyclopaedia Judaica* XIV, k. 388-390.

7) De informatie over Galicië is gebaseerd op bovengenoemde werken van Marrus, Visser en Wischnitzer.

8) J. Meijer, *Hoge hoeden, lage standaarden. De Nederlandse joden tussen 1933 en 1940* (Baarn 1969) 94-99 en 149-152, en: *De geschiedenis van de joden in Nederland* - onder red. van J.C.H. Blom, R.G. Fuks-Mansfeld en I. Schöffner. - (Amsterdam 1995) 288: voor de situatie in Nederland in het algemeen; Visser, Broeders en vreemdelingen, 44-45, en Marrus, *The unwanted*, 35 en 38-39: voor West-Europa in het algemeen; Gartner, *The Jewish immigrant in England*, 50-51: voor Engeland; en I. Elboren [und] E. Sterling, *Die Geschichte der Juden in Deutschland. Eine Einführung* (Frankfurt am Main 1966) 280: voor Duitsland.

9) Tenzij in voorgaande noten anders vermeld, berust dit laatste gedeelte op genoemde werken van Gartner, Marrus en Wischnitzer.

10) Visser, Broeders en vreemdelingen, 40 en 105; A.J. Herzberg, *Brieven aan mijn kleinzoon. De geschiedenis van een joodse emigrantenfamilie* (1e ed. 1964; Amsterdam 1985) 64; *Verslag van het Rotterdamsche Comité ter verzorging der vervolgte en hulpbehoevende Israëlieten uit Rusland* [Alliance Israélite Universelle. Afdeling Rotterdam] [Rotterdam 1883] 5.

11) Gemeentelijke Archiefdienst Rotterdam, Nieuw Stads Archief, Algemene Zaken (GAR, NSA/AZ), inv.nr. 3634: B&W aan Commissie Plaatselijke Werken (Comm. Pl. Werken) dd. 5-5-1882, nr. 721; NSA/AZ, inv.nr. 2492: Comm. Pl. Werken aan B&W dd.10-5-1882, nr. 678, ing. nr. 2471; NSA/AZ, inv.nr. 3634: B&W aan Comm. Pl. Werken dd. 31-07-1882, nr. 1253; NSA/AZ, inv.nr. 2501: Directeur Gemeentewerken aan B&W dd. 13-10-1882, nr. 5358.

12) Herzberg, *Brieven aan mijn kleinzoon*, 98; Visser, Broeders en vreemdelingen, 40 en 46-53.

13) Tenzij in voorgaande noten anders vermeld, berust de informatie van deze paragraaf op het *Verslag van het Rotterdamsche Comité*.

14) *Weekblad voor Israëlietische Huisgezinnen (WIH)* 14 (1883) nr. 42, 2-11-1883; nr. 43, 9-11-1883, nr. 45, 23-11-1883: ingezonden brief van

J.M. Schnitzler; 'Het 50-jarig bestaan van de weldadigheidsvereniging Montefiore te Rotterdam, 1883-1933', *Centraal Blad voor Israëlieten in Nederland (CBIN)* 49 (1933) nr. 36, 3-11-1933, 5-7, aldaar 5.

15) Legio zijn in de literatuur de voorbeelden van Montefiores goede werken. Zie o.a.: *Geschiedenis der joden* (1995) 219-220; F. van Vree, 'Eigenbelang motiveerde hulpcomité's vervolgden', *Nieuw Israëlietisch Weekblad (NIW)*, 13-10-1989, 19 en M. Hertzberger, 'Rede ter gelegenheid van het 50-jarig bestaan van Montefiore te Rotterdam', *NIW* 69 (1933) nr. 29, 24-11-1933, 14-15, aldaar 14.

16) *WIH* 14 (1883) nr. 45, 23-11-1883: ingezonden brief J.M. Schnitzler. Hij vertaalt het met: 'Gastvrijheid stichting ter eere van M.M.'; 'Joodsche gastvrijheid. Een gouden jubileum', *Nieuwe Rotterdamsche Courant (NRC)*, 11-11-1933, avondblad B; 'Het 50-jarig bestaan', 5: spreekt als enige bron van '*Hachnosas Ourechiam lichwoud Montefiore*'. Schnitzler is in dezen het meest betrouwbaar. Hij was immers aanwezig bij de oprichtingsvergaderingen.

17) GAR, NSA/AZ, inv.nr. 2890, ing.nr. 359: Statuten der Vereeniging Montefiore-Stichting te Rotterdam (1885) als bijlage bij brief Hoofdcommissaris van Politie aan B&W dd. 13-1-1897. (Hieronder kortweg: Statuten 1885).

18) GAR, Nederlands Israëlitische Gemeente (NIG), inv. nr. 24, briefnr. 342, Kerkeraadnr. 518: Statuten als bijlage bij brief Montefiore aan Grote Kerkeraad dd. 20-11-1890 (hieronder kortweg: Statuten 1890); NIG, inv.nr. 106, briefnr. 291: Voorbeeld brievenhoofd: Montefiore aan parnassijns, dd. 20-09-1891; NIG, inv.nr. 825: Statuten uit 1913 van 'Montefiore' Vereeniging etc. (hieronder kortweg: Statuten 1913).

19) 'Joodsche gastvrijheid', passim.

20) Statuten 1885, art. 2; en voor de uitbreiding: Statuten 1913, art. 2.

21) Statuten 1885, art. 15; *WIH* 24 (1893) nr. 7, 28-4-1893, 2e blad; 'jaarverslag' over 1899 (*WIH*); *WIH* 14 (1883) nr. 45, 23-11-1883: ingezonden brief J.M. Schnitzler; 'Montefiore-arbeid in Rotterdam', *Rotterdamsch Nieuwsblad (RN)*, 16-11-1908; *Verslag der werkzaamheden in 1900, uitgebracht in de jaarlijksche algem. vergadering der leden op zondag 19 mei 1901, in het lokaal 'Tivoli', te Rotterdam / Montefiore* (z.p. z.j. (Rotterdam 1901)) 6-7; GAR, Politiearchief (Pol.), inv.nr. 61, doss. nr. 574/1890: Uittreksel van het jaarverslag van Montefiore over 1889 als bijlage bij haar brief aan de Hoofdcommissaris van Politie te Rotterdam dd. 6-3-1890; Hertzberger, 'Rede', 15; Zevenbergen, *Toen zij uit Rotterdam vertrokken*, 53.

22) S. Leydesdorff, *Wij hebben als mens geleefd. Het Joodse proletariaat van Amsterdam 1900-1940* (Amsterdam 1987) 239; Ph. A. Sondervan, 'Tsedaka vijftig jaren joods maatschappelijk werk', in: *Motief en functie. Bewogenheid en beweging in het maatschappelijk werk 1908-1958* (Haarlem z.j. (1959)) 137-150, aldaar 140; T. Marx, 'Priorities in zedakah and their implications', *Judaism* 28 (1979) 80-89, aldaar passim; D. Hartman

and T. Marx, 'Charity', in: A. A. Cohen and P. Mendes-Flohr eds. *Contemporary Jewish religious thought. Original essays on critical concepts, movements and beliefs* (New York z.j. (1987)) 47-54, aldaar 51-53.

23) Visser, Broeders en vreemdelingen, 92 en 106.

24) Citaten resp. GAR, NIG, inv.nr. 105: Montefiore aan Parnassijns, dd. 15-10-1889 en: Hertzberger, 'Rede', 15.

25) Zijn aanvaarding van het erevoorzitterschap, in *WIH* 16 (1885) nr. 13, 4-4-1885, 1e blad en: 'jaarverslag' over 1885 (*WIH*). M.b.t. *hachnosas ourechiem* o.a.: 'jaarverslag' over 1887 (*WIH*); Begeleidend schrijven t.b.v. de collecte o.a.: GAR, NIG, inv.nr. 110, Ritter aan Weldadige Geloofsgenooten, zonder datum (maart 1900); NIG, inv.nr. 114: Ritter aan Weldadige Geloofsgenooten, zonder datum (1906); NIG, inv.nr. 115: Ritter aan Weldadige Geloofsgenooten, zonder datum (1907). M.b.t. zijn overeenkomst met de NASM: 'jaarverslag' over 1891.

26) *Verslag der werkzaamheden in 1900. Montefiore*, 8-9.

27) Statuten 1913, art. 8; vgl. Statuten 1885, art. 9. Voor Ritters relatie met de joodse gemeenschap in Rotterdam: D. Hausdorff, *Jizkor. Platenatlas van drie en een halve eeuw geschiedenis van de joodse gemeente in Rotterdam van 1610 tot ± 1960* (Baarn 1978) 51-54; J. Michman, H. Beem en D. Michman *Pinkas. Geschiedenis van de joodse gemeenschap in Nederland - Vertaald uit het Hebreeuws door R. Verhasselt*. - (Ede z.j. (1992)) 504.

28) Statuten 1913.

29) In veel 'jaarverslagen' van Montefiore vindt men deze bewering terug, een kleine selectie: 'jaarverslag' over 1896 en 1897; *Verslag der werkzaamheden in 1900. Montefiore*, 4.

30) 'Jaarverslag' over 1905 (*RN*).

31) Zevenbergen, *Toen zij uit Rotterdam vertrokken*, 56 en 89-90.

32) Citaten resp.: Zevenbergen, *Toen zij uit Rotterdam vertrokken*, 53; Hertzberger, 'Rede', 14. Woorden van gelijke strekking: Van Vree, 'Eigenbelang'.

33) Brief met bijlage A.M. van der Woel (Hoofd Educatie Gemeentelijke Archiefdienst Rotterdam en samensteller van de inventaris van het archief van de Nederlands Israëlitische Gemeente Rotterdam) aan E. van Schip dd. 8-6-1994, particulier bezit. De bijlage biedt een lijst met persoonlijke gegevens van o.a. bestuursleden van Montefiore in de periode 1884-1914 op basis van een door mij aangeleverde lijst van ca. 80 tijdens de jaarvergaderingen met name genoemde (bestuurs)leden. Hij heeft de gegevens voor deze bijlage ontleend aan: 1) het bevolkingsregister van Rotterdam tussen 1850 en 1940, 2) de registers van de burgerlijke stand van Rotterdam tussen 1811 en 1902, 3) de adresboeken van Rotterdam tussen 1869 en 1910, 4) de publikaties: *Catalogus van de Portretverzameling* (van de Gemeentelijke Archiefdienst Rotterdam), door H.C.H. Moquette (Rotterdam 1917) en 5) *Jizkor* door D. Hausdorff (Baarn 1978).

34) Eisenstein in 1896, Visser in 1913 en Polak Daniels in 1898 als lid

van de kascontrolecommissie.

35) *WIH* 24 (1893) nr. 9, 3-3-1893 resp.: 'jaarverslag' over 1908 (*WIH*) waarbij de ... voor rekening van de verslaggever komen.

36) Voorbeeld van een dergelijke advertentie: *de Israëliet* 16 (1895) nr. 4, 25-1-1895, achterpagina.

37) Deze cijfers zijn ontleend aan alle 'jaarverslagen' van Montefiore over de periode 1884-1914.

38) A. Eijl, 'Weldadigheid in de Joodsche Gemeente te Rotterdam', *WIH* 44 (1913) nrs. 25 en 26, resp. 20-6-1913 en 27-6-1913: Hij telt 16 joodse liefdadigheidsinstellingen (waaronder ook de zionistenbond - sic!). Op grond van de ledenlijsten concludeert hij, dat de gehele joodse liefdadigheid in Rotterdam door zo'n 500 personen van de in totaal 10.000 joden bekostigd wordt.

39) 'Jaarverslag' over 1899 (*WIH*) en over 1902 (*WIH*).

40) Citaat: 'jaarverslag' over 1892, en: *Verslag der werkzaamheden in 1900. Montefiore*, 19. Woorden van gelijke strekking: o.a.: 'jaarverslag' over 1888 en 1889 (*WIH*).

41) *WIH* 18 (1887) nr. 11, 25-3-1887, 2e blad; vgl. Statuten 1885.

42) 'Jaarverslag' over 1887 (*WIH*).

43) De 'jaarverslagen' laten zich niet in cijfers uit over de aantallen Russen in het bijzonder. De (originele) jaarverslagen over 1890 en 1891 zouden namelijk door de bijzondere omstandigheden nog in druk verschijnen. Over het jaar 1893 worden in het geheel geen cijfers genoemd. In de 'jaarverslagen' is het begrip Russen en Rusland ook niet nauwkeurig gedefinieerd: men spreekt over Russen en Russen/Polen. In de loop van de negentiende eeuw is Polen verdeeld tussen Duitsland en het Russische Rijk. Juist vanuit het voormalig Poolse en nu dus Russische gebied emigreerden veel joden.

44) 'Jaarverslag' over 1914 (*WIH*).

45) Wischnitzer, *To dwell in safety*, 84-85.

46) De Jewish Colonization Association (kortweg ICA), opgericht door Baron Maurice de Hirsch in 1891, is een filantropische instelling, die tot doel heeft joden in barre economische omstandigheden of slachtoffer van vervolgingen te helpen elders een bestaan op te bouwen. In tegenstelling tot de Alliance Israélite Universelle, die zeker in haar beginperiode meer heil zag in het verkrijgen van gelijke burgerrechten in de verschillende landen als middel tot lotsverbetering van joden, stond de ICA juist massale emigratie voor. Hoofdkantoor van de ICA, evenals dat van de AIU was in Parijs gevestigd. Alleen in Rusland al had de ICA 507 emigratiecomité's gevestigd met een centraal bureau in Sint Petersburg. *Encyclopaedia Judaica* X, k. 44 (ICA), VIII, k. 505-506 (Hirsch, Baron Maurice de) en II, k. 648-651 (AIU).

47) *Verslag der werkzaamheden in 1900. Montefiore*, passim.

48) Marrus, *The unwanted*, 32.

49) 'Jaarverslag' over 1894 en 1895; *Verslag werkzaamheden in 1900*.

Montefiore, 5.

Scherpe conjuncturele schommelingen in de economie, waarvoor het diamantvak bij uitstek gevoelig was, en toenemende buitenlandse beheersing van de diamanthandel, leidden vanaf ca. 1883 en nog sterker vanaf ca. 1890 tot afbraak van de voorheen uitstekende lonen van de Amsterdamse diamantwerkers en tot (langduriger/heftiger) perioden van werkloosheid. Th. van Tijn, *Amsterdam en Diamant 1845-1897* (Amsterdam 1976) passim, en: S.E. Bloemgarten, *Henri Polak. Sociaal democraat 1868-1943* (Amsterdam 1993) 87-90.

50) Herzberg, *Brieven aan mijn kleinzoon*, 76.

51) Het betreft o.a. de jaren 1885 en 1886.

52) Zevenbergen, *Toen zij uit Rotterdam vertrokken*, 72; Herzberg, *Brieven aan mijn kleinzoon*, 98-99: beschrijft hier weliswaar een soortgelijke handelwijze zoals gebruikelijk bij 'Hachnosas Ourechiem', de in 1903 opgerichte Amsterdamse zusterorganisatie van Montefiore, maar men mag aannemen, dat deze praktijk van doorschuiven uit kosten oogpunt door vele liefdadigheidsinstellingen beoefend werd.

53) 'Jaarverslag' over 1886 (*WIH*).

54) O.a.: GAR, Pol., inv.nr. 61, doss.nr. 574/1890: Montefiore aan Hoofdcommissaris van Politie te Rotterdam dd. 6-3-1890; *Verslag der werkzaamheden in 1900. Montefiore*, 6-7.

55) 'Jaarverslag' over 1886 (*WIH*), 1904, 1905 (*WIH*); *Verslag der werkzaamheden in 1900. Montefiore*, 6-7. Voor de laatste opmerking: 'jaarverslag' over 1904.

56) GAR, NIG, inv.nr. 816: Nederlandsch Israëlitisch Armbestuur (NIA) aan Montefiore, minuutnr. 2905 dd. 11-9-1895; 2922 dd. 18-1-1897; NIG, inv.nr. 817: NIA aan Montefiore, minuutnr. 3050 dd. 9-9-1898; GAR, Pol., inv.nr. 110, doss.nr. 433/1906: overzicht m.b.t. data van door deze liefdadigheidsinstellingen in 1906 te houden collecten, waarbij opvalt dat zij niet tegelijkertijd worden gehouden.

57) 'Jaarverslag' over 1898 en 1899 (*WIH*).

58) Zie o.a. de 'jaarverslagen' over 1884, 1885 en de jaren 1891-1893.

59) Resp.: 'jaarverslag' over 1908 (*WIH*), 1909 (*WIH*), 1911 en 1912.

60) Zie o.a. de 'jaarverslagen' over 1907-1909 (alle *WIH*).

61) Zie resp. het 'jaarverslag' over 1887 (*WIH*) en: *NRC* 16-4-1889, 1e blad A.

62) De gegevens rond de sluiting van het 'asyl' inclusief de citaten: 'jaarverslag' over 1913.

63) 'Jaarverslag' over 1907 (*WIH*) en 1908 (*WIH*).

64) Resp.: 'Montefiore-arbeid in Rotterdam', *RN* 16-11-1908, 2e blad, en: 'jaarverslag' over 1887 (*WIH*).

65) 'Jaarverslag' over 1888. GAR, Pol., inv.nr. 61, doss.nr. 574/1890: Montefiore aan Hoofdcommissaris Politie Rotterdam dd. 6-3-1890.

66) GAR, NSA/AZ, inv.nr. 2726, ing.nr. 3151: Montefiore aan B&W dd. 8-6-1891, nr. 239.

67) GAR, NSA/AZ, inv.nr. 2727, ing.nr. 3536: Comm. Pl. W. aan B&W dd. 25-6-1891, nr. 755; idem, inv.nr. 960: Resolutie B&W nr. 1161 dd. 30-6-1891; 'jaarverslag' over 1891.

68) 'Jaarverslag' over 1894. Zie ook: Van Schip, Montefiore, 83-86: 'Bijlage III: Persoonlijke gegevens bestuursleden Montefiore, 1884-1914'.

69) RN 14-7-1891, 1e blad; Gemeentearchief Amsterdam, Archief Joodse Gemeente (GAA, AJG), inv.nr. 788, stuk VIII: R. Stokvis aan het Comité ter ondersteuning van Uitgewekene Russische Israëlitën den Haag dd. 20-7-1891; M. Leenders, *Ongenode gasten. Van traditioneel asielrecht naar immigratiebeleid, 1815-1938* (Hilversum 1993) 126-127; Van Schip, Montefiore, 36, noot 153.

70) Resp.: GAR, NIG, inv.nr. 10: Montefiore aan Parnassijns dd. 11-6-1893, nr. 474; *Adresboek van Rotterdam* 1894, 1896 en 1897. Zevenbergen, *Toen zij uit Rotterdam vertrokken*, 53: suggereert dat het kantoor van Montefiore gedurende de hele periode 1884-1914 aan de Leuvehaven gevestigd is. Zoals in de tekst duidelijk is gemaakt, wijzen de archiefbronnen anders uit. Latere 'Adresboeken' geven niet aan waar Montefiores kantoor gevestigd is. Vanaf 1900 wordt naar alle waarschijnlijkheid kantoor gehouden in het gebouw waar de passanten opgevangen kunnen worden.

71) GAR, NSA/AZ, inv.nr. 3022, ing.nr. 5849 (1900): Montefiore aan B&W dd. 9-7-1900.

72) Eigenaar hiervan is A.I. Hildebrand. Vooral met deze logementhouder lijkt Montefiore zaken te doen. GAR, NSA/AZ, inv.nr. 3022, ing.nr. 5977: Alle bewoners van Terwenakker 1-4 aan B&W dd. 12-7-1900.

73) GAR, NSA/AZ, inv.nr. 3023, ing.nr. 6081: Gezondheidscommissie Rotterdam aan B&W dd. 17-7-1900, Litt. B, nr. 150; idem, inv.nr. 1005: Resolutie B&W nr. 1945 dd. 20-7-1900.

74) *Verslag der werkzaamheden in 1900. Montefiore*, 12.

75) GAR, NSA/AZ, inv.nr. 3030, ing.nr. 8389: Montefiore aan B&W dd. 5-10-1900; idem, inv.nr. 1012: Resolutie B&W nr. 2708 dd. 12-10-1900; idem, inv.nr. 3041, ing.nr. 419: Montefiore aan B&W dd. 14-1-1901; idem, inv.nr. 3042, ing.nr. 675: Plaatselijke Werken aan B&W dd. 24-1-1901, nr. 102A; idem, inv.nr. 3051, ing.nr. 3434: Montefiore aan B&W dd. 19-4-1901; idem, inv.nr. 1010: Resolutie B&W nr. 1057 dd. 23-4-1901. Dit zal zo voortgeduurd hebben tot in 1902.

76) GAR, NSA/AZ, inv.nr. 3101, ing.nr. 6926: Montefiore aan B&W dd. 28-7-1902, nr. 1096; idem, inv.nr. 456: Plaatselijke Werken aan B&W, nr. 1112A dd. 22-8-1902, bijlagen raadszitting 18-9-1902, bijlagenr. 1294c; idem, inv.nr. 1017: Resolutie B&W nr. 2571 dd. 5-9-1902.

77) GAR, NSA/AZ, inv.nr. 3425, ing.nr. 4662: Montefiore aan B&W dd. 10-8-1914, nr. 746; resp. idem, inv.nr. 3428, ing.nr. 5443: Montefiore aan B&W dd. 24-9-1914; idem, inv.nr. 1049: Resolutie B&W nr. 1554 dd. 9-10-1914.

78) 'Jaarverslag' over 1914.

79) 'Jaarverslag' over 1909 (*WIH*) en 1910 (*WIH*). Over de jaren 1889, 1892, 1895, 1896, 1898, 1900, 1904, 1906, 1907, 1909, 1910, 1911 en 1914 zijn gegevens in de 'jaarverslagen' beschikbaar over hoe vaak er logies is verstrekt. Door onduidelijk woordgebruik door de jaren heen is een juiste interpretatie van de cijfers onmogelijk.

80) Zie onder meer het 'jaarverslag' over 1886 (*WIH*), 1887 (*WIH*), 1889 (*WIH*), 1897 en 1903 (*WIH*).

81) Herzberg, *Brieven aan mijn kleinzoon*, 65-66. Soortgelijke gevallen zullen zich bij Montefiore in Rotterdam vast en zeker ook hebben voorgedaan.

82) O.a.: GAR, Pol., inv.nr. 61, doss.nr. 574/1890: Brief met bijlage Montefiore aan Hoofdcommissaris van Politie te Rotterdam dd. 6-3-1890; 'jaarverslag' over 1899 (*WIH*); *Verslag der werkzaamheden in 1900. Montefiore*, 7.

83) 'Jaarverslag' over 1904. *Verslag der werkzaamheden in 1900. Montefiore*, 7. In de latere 'jaarverslagen' wordt herhaaldelijk melding gemaakt van verrekening met de passanten.

84) GAR, Pol., inv.nr. 68, doss.nr. 2058/1893: Hoofdcommissaris van Politie te Rotterdam aan Minister van Justitie dd. 28-7-1893.

85) GAR, Pol., inv.nr. 68, doss.nr. 2058/1893: Afschrift brief Officier van Justitie te Roermond aan de Minister van Justitie dd. 2-8-1893, nr. 680.

86) Citaten resp.: 'jaarverslag' over 1886 (*WIH*) en 1889 (*WIH*).

87) 'Jaarverslag' over 1905 (*WIH*).

88) *Verslag der werkzaamheden in 1900. Montefiore*, 10.

89) 'Jaarverslag' over 1905 (*WIH*); Leenders, *Ongenode gasten*, 7-8; Marrus, *The unwanted*, 36.

90) Citaat: 'jaarverslag' over 1907 (*WIH*). Voor het overige de 'jaarverslagen' over 1909 t/m 1912 (alle *WIH*).

91) 'Jaarverslag' over 1908 (*WIH*).

92) 'Jaarverslag' over 1908 (*WIH*). Woorden van gelijke strekking: 'jaarverslag' over 1907 (*WIH*).

93) Een selectie: de 'jaarverslagen' over 1885 (*Isr.*), 1905 (*WIH*), 1906 (*WIH*), 1909 (*WIH*) en 1910 (*WIH*).

94) In ieder geval tot en met 1900 wordt er bijna elk jaar een zinsnede van deze strekking in het 'jaarverslag' opgenomen. Een kleine selectie: 'jaarverslagen' over 1883, 1895 en 1897; *Verslag der werkzaamheden in 1900. Montefiore*, 7.

95) GAR, Pol., inv.nr. 68, doss.nr. 2058/1893: Hoofdcommissaris van Politie (Rotterdam) aan Districts Commandant der 3e Divisie Kon. Marechaussée te Oldenzaal dd. 1-7-1893.

96) B.v.: GAR, Pol., inv.nr. 69, doss.nr. 73/1894: Hoofdcommissaris van Politie te Rotterdam aan S. Neter (Bentheim) dd. 10-9-1894.

97) Zevenbergen, *Toen zij uit Rotterdam vertrokken*, 56-58 en 79; Wentholt, *Brug over de oceaan*, 57 en 128; 'jaarverslag' over 1906 (*WIH*).

- 98) 'Jaarverslag' over 1891 en 1894.
- 99) 'Jaarverslag' over 1887 (*WIH*).
- 100) 'Jaarverslag' over 1886 (*WIH*).
- 101) Zevenbergen, *Toen zij uit Rotterdam vertrokken*, 95-96.
- 102) 'Jaarverslag' over 1912.
- 103) 'Jaarverslag' over 1914.
- 104) Collecteperiakelen uitvoeriger in: Van Schip, Montefiore, 29-30.
- 105) Zie bronverwijzingen in paragraaf 1 'De huisvesting' van het hoofdstuk 'De opvang door Montefiore: de praktijk'.
- 106) GAR, NSA/AZ, inv.nr. 2726, ing.nr. 3151: Montefiore aan B&W dd. 8-6-1891, nr. 239.
- 107) GAR, NSA/AZ, inv.nr. 3239, ing.nr. 2285: A. Hildebrand en S. de Reeder aan B&W dd. 3-4-1907.
Kennelijk is de verhouding tussen A.(I.) Hildebrand en Montefiore in de loop der jaren bekoeld.
- 108) GAR, NSA/AZ, inv.nr. 3240, ing.nr. 2690: Staatscommissie van Toezicht etc. aan B&W dd. 17-4-1907, nr. 514/25.
- 109) GAR, NSA/AZ, inv.nr. 3707, uitg.nr. 1150: B&W aan Montefiore dd. 29-4-1907. Woorden van gelijke strekking zullen A. Hildebrand en S. de Reeder meegedeeld worden : idem, inv.nr. 1030: Resolutie B&W nr. 912 dd. 10-5-1907.
- 110) GAR, NSA/AZ, inv.nr. 3242, ing.nr. 3210: Montefiore aan B&W dd. 3-5-1907, nr. 3476.
- 111) J.J. Dietz, *Politie-arbeid in een groote stad* (Amsterdam 1931) 171-172.
- 112) GAR, Pol., inv.nr. 68, doss.nr. 2058/1893: passim.
- 113) Ibidem.
- 114) In vrijwel elk 'jaarverslag' memoreert Montefiore het heuglijke feit dat ook het afgelopen jaar met medewerking van de politie geen van de geloofsgenoten over de grens gezet hoefde te worden. Voor enkele voorbeelden ontleend aan de politiearchieven zie: Van Schip, Montefiore, 51, noot 219.
- 115) 'Jaarverslag' over 1906 (*WIH*).
- 116) 'Jaarverslag' over 1895 en 1906 (*WIH*); *Verslag der werkzaamheden in 1900. Montefiore*, 7.
- 117) O.a.: GAR, Pol., inv.nr. 88, doss.nr. 3313/1900 passim; *Verslag der werkzaamheden in 1900. Montefiore*, passim.
- 118) Zie voor een zestal gevallen: Van Schip, Montefiore, 52, noot 225.
- 119) Een keer is van een onderhoud een verslag bewaard gebleven: GAR, Pol., inv.nr. 123, doss.nr. 7064/1910: Verslag van een conferentie van de Hoofdcommissaris met Opperrabbijn Ritter en de heer Eijl (resp. erevoorzitter en voorzitter van Montefiore, EvS) dd. 27-2-1911.
- 120) GAR, Pol., inv.nr. 68, doss.nr. 2058/1893: Hudig & Pieters (agenten Harwichboten, EvS) aan Hoofdcommissaris van Politie te Rotterdam dd. 16-8-1893 en 17-8-1893, en: Hoofdcommissaris van Politie te Rotter-

dam aan de Burgemeester van Oldenzaal dd. 21-8-1893, citaat.

121) Resp.: GAR, Pol., inv.nr. 101, doss.nr. 3145/1903: Hoofdcommissaris van Politie te Rotterdam aan a) Kapitein Districtscommandant der Koninklijke Marechaussee te Zutphen en b) Kapitein Districtscommandant der Koninklijke Marechaussee te Arnhem dd. 28-5-1903 en 6-6-1903; GAR, Pol., inv.nr. 88, doss.nr. 3033/1900: Hoofdcommissaris van Politie te Rotterdam aan Procureur-Generaal (te Den Haag, EvS) dd. 23-6-1900.

122) Voor een selectie van dergelijke verzoeken in de bronnen zie: Van Schip, Montefiore, 29, noot 121.

123) GAR, NIG, inv.nr. 20: Notulen Grote Kerkeraad dd. 28-4-1884; idem, inv.nr. 151, minuutnr. 5088: Parnassijns aan Montefiore dd. 29-4-1884.

124) GAR, Secretariaat afdeling Armzaken, inv.nrs. 581 t/m 588, resp. voor elk afzonderlijk jaar van 1887 t/m 1894.

125) GAR, NIG, inv.nr. 24: Notulen Grote Kerkeraad, nr. 518 dd. 29-12-1890; idem, inv.nr. 151, minuutnr. 6238: Parnassijns aan Montefiore dd. 22-2-1891.

126) Citaten resp.: GAR, NIG, inv.nr. 152, minuutnr. 6414: Parnassijns aan Montefiore dd. 23-9-1891; idem, inv.nr. 155: Parnassijns aan Montefiore dd. 31-7-1900. Voor opslag: idem, inv.nr. 152, minuutnr. 6765: Parnassijns aan Montefiore dd. 23-6-1893.

127) GAR, NIG, inv.nr. 113: Montefiore aan Parnassijns dd. 26-9-1905, nr. 24; idem, inv.nr. 87: Notulen Parnassijns dd. 12-10-1905, blz. 208.

128) Ferares voor het jaar 1894: 'jaarverslag' over 1893; Polak Daniels voor het jaar 1898: 'jaarverslag' over 1897. Lof Polak Daniels voor Montefiore: 'jaarverslag' over 1902 (*WIH*); bestuursleden Montefiore bij jaarvergadering AIU-Rotterdam: *WIH* 15 (1884) nr. 26, 11-7-1884, 1e blad, en *WIH* 24 (1893) nr. 15, 14-4-1893, 1e blad.

129) GAR, Pol., inv.nr. 70, doss.nr. 2063/1894: AIU, afd. Rotterdam aan Hoofdcommissaris van Politie te Rotterdam dd. 21-6-1894.

130) GAA, AJG, inv.nr. 787: AIU te Rotterdam aan Comité tot ondersteuning van Russische uitgewekenen te 's-Gravenhage dd. 8-4-1892.

131) Visser, Broeders en vreemdelingen, 51.

132) Resp.: 'jaarverslag' over 1893 en 1895.

133) Marrus, *The unwanted*, 38-39; Wischnitzer, *To dwell in safety*, 78-84 en 100-104.

Visser, Broeders en vreemdelingen, 52: meldt als oprichtingsdatum van Hachnosas Ourechiam 5-6-1904. Vgl. D. Cohen, *Zwervend en dolend. De joodse vluchtelingen in Nederland in de jaren 1933-1940 met een inleiding over de jaren 1900-1933* (Haarlem 1955) 7: meldt oprichting van deze vereniging in 1903 en op blz. 8 meldt Cohen zelf rond 1903 initiatieven voor soortgelijke arbeid in Nederland te hebben genomen, wat geleid heeft tot de oprichting van de Grensvereniging voor Emigranten.

134) *Verslag der werkzaamheden in 1900. Montefiore*, 14; 'jaarverslag'

over 1906 (*WIH*) en 1907 (*WIH*).

135) 'Jaarverslag' over 1906 (*RN*) en 1907 (*WIH*).

136) 'Jaarverslag' over 1908 (*WIH*).

137) GAR, NIG, inv.nr. 118: Afschrift van een voorgedrukt formulier van de 'Commissie tot centralisatie etc.' aan Parnassijns (Rotterdam), zonder datum (februari/maart 1912); idem, inv.nr. 120: Hachnosas Ourechiem (Amsterdam) aan het Kerkbestuur der Nederlands Israëlitische Gemeente te Rotterdam, april 1912.

138) Visser, Broeders en vreemdelingen, 67. Dit zou zich al in 1907/08 hebben afgespeeld. Helaas wordt het motief of de reden voor weigering niet vermeld.

139) Cohen, *Zwervend en dolend*, 16.

140) Van Vree, *Eigenbelang*.

BIJLAGE

Overzicht van de verslagen van de jaarlijkse algemene vergaderingen van Montefiore, 1883-1914

jaar *verslag*

- 1883 *WIH* 15 (1884) nr. 27, 18-7-1884, 1e blad.
1884 *de Israëliet* 6 (1885) nr. 2, 9-1-1885, 2.
1885 *WIH* 17 (1886) nr. 2, 22-1-1886, 2e blad; *de Israëliet* 7 (1886) nr. 4, 22-1-1886, 2-3; *RN* 25-1-1886, 2e blad.
1886 *WIH* 18 (1887) nr. 4, 4-2-1887, 1e blad; *NRC* 2-2-1887, 3e blad.
1887 *WIH* 19 (1888) nr. 4, 3-2-1888, 2e blad; *RN* 4-2-1888, 2e blad.
1888 *WIH* 20 (1889) nr. 3, 25-1-1889, 1e blad.
1889 *WIH* 21 (1890) nr. 4, 31-1-1890, 1e blad; *NRC* 7-3-1890, 2e blad; Gemeentelijke Archiefdienst Rotterdam, Politiearchief, inv.nr. 61, doss.nr. 574/1890: Brief met bijlage Montefiore aan Hoofdcommissaris van Politie te Rotterdam dd. 6-3-1890.
1890 *WIH* 22 (1891) nr. 6, 13-2-1891, 1e blad.
1891 *WIH* 23 (1892) nr. 6, 12-2-1892, 1e blad.
1892 *WIH* 24 (1893) nr. 17, 28-4-1893, 2e blad.
1893 *WIH* 25 (1894) nr. 7, 16-2-1894, 2e blad.
1894 *de Israëliet* 16 (1895) nr. 7, 15-2-1895, 2.
1895 *WIH* 27 (1896) nr. 9, 28-2-1896, 1e blad.
1896 *RN* 28-4-1897, 2e blad.
1897 *RN* 22-2-1898, 2e blad.
1898 *WIH* 30 (1899) nr. 9, 3-3-1899, 2e blad.
1899 *WIH* 31 (1900) nr. 14, 6-4-1900, 1e blad; *RN* 5-4-1900, 1e blad.
1900 *Verslag der werkzaamheden in 1900, uitgebracht in de jaarlijksche*

algem. vergadering der leden op zondag 19 mei 1901, in het lokaal 'Tivoli', te Rotterdam. Montefiore, Vereeniging tot ondersteuning van behoeftige passanten te Rotterdam (Rotterdam z.j. (1901)) 3-19; RN 23-5-1901, 1e blad.

- 1901 *WIH* 33 (1902) nr. 15, 11-4-1902, 2e blad; *RN* 11-4-1902, 3e blad.
1902 *WIH* 34 (1903) nr. 39, 25-9-1903, 2e blad; *RN* 21-9-1903, 2e blad.
1903 *WIH* 35 (1904) nr. 16, 15-4-1904, 1e blad; *RN* 13-4-1804, 3e blad.
1904 *WIH* 36 (1905) nr. 12, 24-3-1905, 3e blad.
1905 *WIH* 37 (1906) nr. 12, 23-3-1906, 1e blad; *RN* 21-3-1906, 3e blad.
1906 *WIH* 38 (1907) nr. 27, 5-7-1907, 1e blad; *RN* 29-6-1907, 2e blad.
1907 *WIH* 39 (1908) nr. 30, 24-7-1908, 1e blad; *RN* 24-7-1908, 2e blad.
1908 *WIH* 40 (1909) nr. 21, 21-5-1909, 1e blad; *RN* 24-5-1909, 4e blad.
1909 *WIH* 41 (1910) nr. 7, 18-2-1910, 2e blad; *RN* 12-2-1910, 4e blad.
1910 *WIH* 42 (1911) nr. 9, 3-3-1911, 1e blad; *RN* 3-3-1911, 2e blad.
1911 *WIH* 43 (1912) nr. 15, 12-4-1912, 2e blad.
1912 *WIH* 44 (1913) nr. 18, 2-5-1913, 2e blad.
1913 *WIH* 45 (1914) nr. 12, 20-3-1914, 2e blad.
1914 *WIH* 46 (1915) nr. 9, 26-2-1915, 2e blad.

Afkortingen:

NRC Nieuwe Rotterdamsche Courant

RN Rotterdamsch Nieuwsblad

WIH Weekblad voor Israëlietische Huisgezinnen